

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 1, February 2021

www.historystudies.net

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TARTIŞMALI BİR MADEN İMTİYAZI: BAHR-İ LÛT BROM MADENİ

*A Controversial Mine Concession from Second Constitutional Era to the
Republic: Dead Sea Bromine Mine*

Dr. Irmak KARABULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

irmakarabulut@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1853-8776

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 11.12.2020

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 04.01.2021

DOI Number : 10.9737/hist.2021.985

Atıf – Citation: Irmak Karabulut, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Tartışmalı Bir Maden İmtiyazı: Bahr-i Lût Brom Madeni", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 217 – 240.

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TARTIŞMALI BİR MADEN İMTİYAZI: BAHR-İ LÛT BROM MADENİ

A Controversial Mine Concession from Second Constitutional Era to the Republic: Dead Sea Bromine Mine

Dr. Irmak KARABULUT

Öz

II. Meşrutiyet'in ertesinde Salah Cimcoz, Hüseyin Suad ve Cenab Şahabeddin, Bahr-i Lût sularından brom madeni çıkartma imtiyazı almak adına harekete geçmişlerdir. İlk talepleri, yapılan incelemenin ardından uygun bulunmamıştır. Karara itiraz etmelerinin ardından Ocak 1911'de imtiyazı elde etmişlerdir. Bundan sonraki süreç imtiyaz sahipleri açısından kolay olmamıştır. Muhalefetin oldukça canlı olduğu 1911 yılında özellikle muhalif basında, imtiyaz sahipleri İttihat ve Terakki ile ilişkilendirilerek devamlı surette eleştiriye uğramışlardır. İmtiyazı bir yabancı sermaye grubuna satma veya işletme konusunda da başarılı olamamışlar ve sonuçta imtiyaz 1915 yılında feshedilmiştir. Filistin topraklarındaki Türk hakimiyetinin sona ermesinin ardından süreç daha da karmaşıklaşmıştır. 1925'de imtiyaz yeniden Salah Cimcoz ve arkadaşlarına iade edilirken onlar da imtiyazı satmayı başarmışlardır. Ancak mesele, onlardan imtiyazı alan Fransız ağırlıklı grup ile rakip İngiliz şirket arasında mahkemelik olmalarına dek uzayan bir anlaşmazlığa dönüşmüştür. Bu çalışmada daha önce ele alınmamış olan brom madeninin imtiyaz sürecinin takip edilmesi hedeflenmektedir. Brom madeni imtiyazı, devamlı olarak tartışma konusu olması bakımından farklı bir yere sahiptir. Biz de tartışma süreçleri üzerinden konunun işlenmesini uygun gördük. Çalışmamız ağırlıklı olarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv belgelerine, yerli ve yabancı gazetelerde sürece ilişkin yayınlanan haberlere dayanmaktadır. Konuyla ilgili resmi

Abstract

After the Second Constitutional Era, Salah Cimcoz, Hüseyin Suad and Cenab Şahabeddin took action in order to get a bromine mine concession from the Dead Sea waters. The first concession requests were not found suitable after the research. After they objected to the decision, they got the concession in January 1911. The next process was not easy for concession holders. In 1911, when the opposition was quite lively, the concession holders were constantly criticized by being associated with the Committee of Union and Progress especially in the opposition press. They also failed to sell the concession to a foreign capital group or operate, and as a result, the concession was repealed in 1915. The process became more complicated after the Turkish domination in the Palestinian territories ended. While the concession was returned to Salah Cimcoz and his friends in 1925, they succeeded in selling the concession. However, the issue turned into a dispute between the French predominant group that received the concession from them and the rival British company until they had a dispute to be settled in court. In this study, it is aimed the following of the concession process of bromine mine, which has not been discussed before. The bromine mine concession has a different place in terms of being the object at issue. Therefore, we chose to treat the issue through the discussion processes. Our study is

yayınlarından ve araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır.

mainly based on the archival documents of the Ottoman and Republic period and the news about the process in local and foreign newspapers. Official publications and research works about the issue have been also used.

Anahtar Kelimeler: Bahr-i Lût, Brom, İmtiyaz, Salah Cimcoz, Hüseyin Suad, Cenab Şahabeddin

Keywords: Dead Sea, Bromine, Concession, Salah Cimcoz, Hüseyin Suad, Cenab Şahabeddin

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, erken dönemlerinden itibaren topraklarında bulunan madenlerin işletilmesine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Aynı zamanda yeni madenler bulma işinde de büyük gayret sarf etmiştir. Başlangıçta devletin kurucu ve teşkilatçı siyaseti sayesinde şeri hükümler, örf, adet veya sadece miri menfaat göz önünde tutularak ufak değişikliklerle tatbik edilmiş madencilğe ilişkin kaide ve hükümler XIX. yüzyılda hazırlanan nizamnameye kadar devam etmiştir¹. İhtiyaca binaen 1861'de ilk maden nizamnamesi uygulamaya girmiş ve 1869, 1887 ve 1906'da kaleme alınan nizamnamelerle eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Osmanlı madenleri, klasik dönemde devlet eli ile işlenirken XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli ve yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir².

Bahr-i Lût'ta³ bulunan mineral tuzlara yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisi XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan brom⁴ madeni imtiyazının verildiği II. Meşrutiyet dönemine gelene kadar Osmanlı egemenliğindeki Bahr-i Lût'tan tuz çıkartmak üzere çeşitli imtiyaz girişimleri gerçekleşmiştir. 1877'de Felix Martin ve Bronikl'a verilen Bahr-i Lût'tan klorür dü magnezyum, klorür dü potasyum ve iyot dü potasyum tuzlarının 20 sene müddet ile çıkartılması imtiyazı bunlardan biridir⁵. Bir diğeri, Martin ve Bronikl'ın imtiyazı almalarını takiben 5 yıl geçmesine rağmen işe başlamamaları ardından 1882'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verilmesi planlanan klorür dü magnezyum, klorür dü potasyum, bromür dü potasyum ve sodyum tuzlarının çıkartılması imtiyazıdır⁶. Bu girişimlerden bir netice çıkmamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında başlayan canlanmanın ardından II. Meşrutiyet ile birlikte Bahr-i Lût ve çevresinin potansiyeli araştırmacıların dikkatini daha fazla çekmeye başlamıştır. Biz bu çalışmamızda Bahr-i Lût'ta bulunan brom madeni imtiyazının dönemin tanınmış isimlerinden

¹ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, 1943, s.118-119, 121

² Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)", *OTAM*, S.29, 2011, s.125.

³ Müslümanlar tarafından Hz. Lût'a atfen Bahr-i Lût; batılılar tarafından içinde ve kıyısında canlı yaşamadığından ve hakkındaki "ölümcül efsanelerden" dolayı Ölü Deniz olarak isimlendirilmiştir. Günümüzde Lût Gölü İsrail ve Ürdün sınırları içerisinde kalmaktadır. Göl, dünyanın en tuzlu suyuna sahiptir. Gölün sularında %102 magnezyum klorür, %79 sodyum klorür, %37 kalsiyum, %15 potasyum ve %5 sodyum bromür bulunmaktadır. Bkz. Mustafa Bilge, "Lût Gölü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s. 230.

⁴ Brom "tuz yapan" anlamına gelen Halojenler adı verilen elementlerin bir üyesidir. Oda sıcaklığında koyu kırmızı renkte bir sıvıdır. Yaklaşık 70 ppm Br⁻ iyonu içeren deniz suyundan veya iç deniz ve göllerin tuzlu suyundan elde edilir. Bkz. Jeffrey Madura- R.H. Petrucci- F.G. Herring- C. Bissonnette, *Genel Kimya, İlkeler ve Modern Uygulamalar*, Çev: Tahsin Uyar- Serpil Aksoy- Recai İnam, Palme Yayıncılık, Ankara 2015, s.985,988. Brom, Fransa'nın Akdeniz sahillerindeki incelemesinde Antoine Jerome Balard tarafından 1824'de keşfedilmiş, 2 yıl sonra yeni bir element olarak tanımlanmıştır. 1837'de Almanya- Stassfurt'da keşfedilen tuz yataklarında brom bulunmuştur. Ölü Deniz'in suyunda da brom saptanmıştır. Ölü Deniz, en iyi brom kaynaklarından biridir. İlk ticari üretim 1849'da ABD-Pensilvanya-Freepor'taki tuzlu su kaynaklarından elde edilmiştir. Başlangıçta brom ilaçlar, boyalar, fotoğraf kimyasalları ve savaş gazlarında kullanılmaktadır. Bkz. Robert Fisher, "Bromine", *The Military Engineer*, C.30, S.172, 1938, s. 293-294.

⁵ BOA. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Sadaret, Mukavelenameler*, (A.)DVN.MKL., 15/24.

⁶ BOA. *Şura-yı Devlet, (ŞD.)*, 1184/9.

Hüseyin Suad⁷, Cenab Şahabeddin⁸, Salah Cimcoz'a⁹ verilışı meselesini ve akabinde meydana gelen süreci ele aldık. Hüseyin Suad'ın Bahr-i Lût bromu ile tanışması muhtemelen 1800'lerin sonlarında gerçekleşmiştir. Hüseyin Suad, 1898'de Suriye Vilayeti Belediye Müfettişliğine tayin edilmiş, Şam'da 10 yıl kalmıştır. Bu yıllarda Şam Valiliği yapan Nazım Paşa onun bacanağıdır. Doktor Cenab Şahabeddin de Suriye Vilayeti Sıhhiye Reisliğinde bulunmuştur. Hüseyin Suad, Cenab Şahabeddin ve Salah Cimcoz'un derin bir dostlukları vardır¹⁰. Öyle ki imtiyaz meselesinde bu üç ismin yan yana gelmesi şaşırtıcı olmamıştır.

1- Brom Madeni İmtiyazının Verilişi

Salah Cimcoz, Hüseyin Suad ve Cenab Şahabeddin'in 1909 Mayıs'ında Lût Gölünün yalnız doğu ve kuzey bölgesinde brom ve iyot araştırmasında bulunmak üzere Orman ve Maadin Nezaretine dilekçe vermeleri ile imtiyaz süreci başladı. Maadin Nizamnamesi gereği¹¹ Nezaret, söz konusu isimlerden Lût Gölünün bulunduğu Kudüs Mutasarrıflığına ve Suriye Vilayetine başvuruda bulunmalarını istedi. Bunun üzerine 10 Temmuz 1909'da Kudüs Mutasarrıflığından ve 4 Ağustos 1909'da Suriye Vilayetinden harç yatırarak birer araştırma ruhsatı aldılar.

Salah Cimcoz ve arkadaşları Lût Gölünde kimyevi açıdan gerekli araştırmalarda bulunmuşlar, ruhsatname gereği kendilerinden getirmeleri talep edilen maden numunesini getirmek konusunda mesai ve para harcamışlardı. Bu ilk muameleden sonra imtiyaz talebi dilekçelerini Nezarete teslim etmişlerdi. Ancak bu aşamada Lût Gölünün genişliği göz önüne alındığında Nezarete tereddüt olmuştu.

Nezarete gönderilen ruhsatnamenin kapsadığı saha nizamın tayin ettiği 15.000 dönümden fazla olduğu ve belirtilen gölde brom ve iyot madeni araştırması için ruhsatname isteği başka biri tarafından da yapıldığı beyanıyla ruhsatname sınırının iyileştirilmesi Suriye Vilayetinden ve Orman Müfettişliğinden gönderilen Kasım 1909 tarihli telgrafta belirtilmişti. Bunun üzerine Nezaret, Bah-i Lût suyunun sahip olduğu tuz ve madenin cinsi ve türü hakkında bilgi elde

⁷ Hüseyin Suad (1867-1942), Hüseyin Cahit Yalçın'ın ağabeyidir. Bayezid Rüşdiyesi ve Tıbbiye'de eğitim görmüş, doktorluk yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanı sonrası Deniz Yolları vapurlarında doktorluğu sürdürmüştür. Aynı zamanda şairdir. Bkz. Belkıs Gürsoy, *Hüseyin Suad Yalçın ve Eserleri*, Ankara 1996, s.1-12.

⁸ Cenab Şahabeddin (1871-1934), Gülhane Askeri Rüşdiyesi ve Askeri Tıbbiye'de eğitim görmüş, II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Kebir-i Sıhhi üyeliği ve Daire-i Umur-ı Sıhhiye müfettişliği yapmıştır. Aynı zamanda gazetelerde siyasi makaleler yayınlamıştır. Darülfünun Edebiyat Fakültesinde görev yapmıştır. Edebiyatın pek çok alanında ürün vermiş bir otoritedir. Bkz. Celal Tarakçı, "Cenab Şahabeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.346-349.

⁹ Salah Cimcoz (1877-1947), Hukuk Mektebinde eğitim görmüş, 1914-1918 arasında İttihat ve Terakki İstanbul milletvekilliği yapmıştır. Malta sürgünleri arasında yer alan Cimcoz Cumhuriyet döneminde İstanbul Şehir Meclisi üyeliği ve 1935-1946 arasında İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. Aynı zamanda oyun yazarlığı ile de tanınır. Bkz. Ece Serrican, *Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2010, s. 22-23;

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43256/001522842006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

¹⁰ Gürsoy, *age*, s. 6-7, 13.

¹¹ 1906 Maadin Nizamnamesinin 1.maddesine göre yer altında ve yüzeyde bulunan madenler maden-i asliye, maden-i sathiy ve taş ocakları olmak üzere üçe bölünmüştür. Taş ocakları Nizamname hükmünün dışındadır. 2.maddeye göre maden-i asliyeden sayılan maddeler yer altında arazinin derinliğine doğru yatan veya yığın halinde altın, platin, civa, kurşun, bakır, kalay, bizmut, kobalt, manganez, alüminyum ve bunlara benzeyen madenlerle kehrüba, kükürt, şab, grafit, maden kömürü, zift, petrol, asfalt ve petrole benzeyen diğer madenlerle her çeşit kıymetli taşlar, zımpara, lüle taşı, borasitli maddeleri içine alan çeşitli cisimler ve kaya tuzu, bakırlı su, sıcak ve soğuk miyah-ı madeniyeden ibarettir. 3.maddeye göre maden-i sathiyeden sayılanlar, gayri muntazam şekilde yeryüzünde bulunan ve yüzeyde yapılan işlemle elde edilebilen demir cevheri, kumlu ve alüminli topraklar ve atık cüruf tabir edilen mahrukat gibi madenlerdir. 5.maddeye göre maden-i asliyenin işletilmesi 99 sene süre ile mültezime ihale edilir. Krom ve zımpara gibi maddelerden ve bunlara benzeyen diğer maddelerden olup da damar halde olmayan ve bütün bütün, yığın halinde bulunan madenlerin, maden idaresinin takdirine göre 99 seneden fazla ve 40 seneden eksik olmamak üzere verilmesi uygundur. 10.maddeye göre araştırma ruhsatnamesi için araştırma yapılacak yerin bağlı olduğu Valiye ve Mutasarrıfa başvurulur engel olmadığı takdirde ruhsatname verilerek Orman ve Maadin Nezaretine haber verilir. Nezaret incelemede bulunurdu. bkz. *Düstur*, Tertip: I, Cilt: 8, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1943, s.439-460.

etmesini Kudüs Mutasarrıflığına yazmıştı. Kudüs Mutasarrıflığı da 1908 tarihli araştırma raporunun bir suretini göndermişti¹².

Maden Müdüriyet-i Umumiyesince kaleme alınan 5 Ocak 1910 tarihli yazıda Lût Gölünün Kudüs Sancağına ait kısmında iyot ve brom bileşenlerini araştırmak üzere İstanbul'da *Kalem* dergisi¹³ sahibi Salah Cimcoz ve ortakları adına 10 Temmuz 1909'da ruhsatname verilerek Nezarete gönderildiği ve tasdik olunduğu yer almıştı. Suriye Vilayetine ait olan kısmı için gerekli dilekçe yazılmış ve ruhsat elde etmek adına harekete geçilmişse de henüz tasdik edilmemişti. Gölün yüzölçümü oldukça geniş bulunmasına rağmen buradan elde edilecek brom ve iyodun sanayide, bazı tıbbi ilaçlarda ve zücaciye fabrikalarında kullanımı oldukça sınırlı bulunmuştu. Lût Gölünün arazide olduğu gibi birden fazla kısma ayrılması mümkün olmadığından birden fazla ruhsatname verilmesi de mümkün olmazdı. Tuzun çıkartılacağı yerin ve sarfının sınırlı olması nedeniyle diğer bazı madenlerde olduğu gibi çeşitli teşebbüslere menfaat sağlayacak derecede bir istifade zemini oluşamayacağına karar verilmişti. İmtiyazın tek bir kişiye verilmesinden başka çare görülemeyeceği beyanıyla söz konusu gölden istifadenin ilk teşebbüs bulunan ve işlemlerinde ciddiyetleri aşikâr olan Salah Bey ve ortaklarına şimdilik bir tecrübe olmak üzere uygun bir müddetle ihalesi kararlaştırılmıştı.

Bundan sonra konu Şûrâ-yı Devlete intikal etti ve Maliye, Maarif ve Nafia Dairesinde ele alındı¹⁴. Aynı zamanda Şûrâ-yı Devlet Nafia Dairesi konuyla ilgili Salah Cimcoz ve arkadaşlarından açıklama talep etmişti. Salah Cimcoz ve arkadaşları onlara, Lût Gölünün geniş bir yüzeyi olmakla birlikte kendilerinin çıkartma imtiyazını talep ettikleri bromun dünyanın kara olan ¼'lük kısmında ancak 300-400 tonilato kadar istihlak olabilen bir madde olduğunu belirtmişlerdi. Aynı zamanda işletme imtiyazı birden fazla şirkete verildiği takdirde Avrupalı ve yerli şirketler arasındaki rekabet nedeniyle madenin kıymetinde düşüş yaşanacaktı. Bu durumda hem devlete ödenecek vergi azalacak hem de şirketler iflasa mahkûm bırakılacaklardı. Salah Cimcoz ve arkadaşlarına göre Lût Gölü suları Maadin Nizamnamesinin 2.maddesindeki asli madenden sayılmalıydı. Fakat Lût Gölü suları söz konusu maddede sayılmış madenlerin dışında görülmüş, Şûrâ-yı Devletin 16 Kanunsani 1325 tarihli görüşünde araştırma ruhsatnamesinin hükümsüzlüğü yer almıştı. Salah Cimcoz ve arkadaşlarının evrakları Maadin Nezaretine iade edildi.

Maadin Nezareti Fen Heyeti ise brom istihlakının senelik 400-500 tonilatoyu geçmediğinden birden fazla şirkete imtiyaz verildiği takdirde şirketler ve devletçe zarar edilmesinden başka bir netice olmayacağını ve Lût Gölü sularının asli madenden sayılmasının gerekeceğini mazbata ile Nezarete arz ederek Salah Cimcoz ve arkadaşlarının kanuni hakkını tekrar teslim etmişti. Orman ve Maadin Nezareti Encümen İdaresi ise Maadin Nezareti Fen Heyetinin mazbatasını kabul etmemişti.

İlk teşebbüslerinin sonuçsuz kalması ardından 11 Nisan 1910'da Salah Cimcoz, Hüseyin Suad ve Cenab Şahabeddin Sadarete dilekçe göndererek Lût Gölü suları hakkında Maadin Nizamnamesinin 2. maddesinde yer alan "*maden-i asliyeden maadud olan mevad tuzlu sularla tabi tuzlu sular ve bakırlı sular ve sıcak ve soğuk miyah-ı madeniyeden ibarettir*" ifadesine göre işlem yapılmasını istemişlerdi. Salah Cimcoz ve arkadaşları ellerindeki ruhsatnamenin kanunen bahşetmesi gereken; ancak ertelenen imtiyaz hakkının biran evvel iadesi için gerekli evrakların Heyet-i Umumiyece incelenmesini istediler. Lût Gölünün kâinatın yaratılışından beri hiç kimseye menfaat getirmediğine, şayet çeşitli bahanelerle hakları rehin olursa söz konusu gölün bakir

¹² BOA. ŞD., 545/46.

¹³ *Kalem*, Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven tarafından 1908-1911 arasında yayınlanmış karikatür ve mizah dergisidir. Dergide, Hüseyin Suad ve Cenab Şahabeddin'in yazıları da yer almıştır. Bkz. Serrican, *agt*, s.12, 20.

¹⁴ BOA. ŞD., 545/46; BOA. *Bâbiâli Evrak Odası (BEO.)*, 3808/285543.

kalmaya devam edeceğine dikkat çekmişlerdi. İmtiyaz verildiği durumda ise hem kendilerine hem de devletin hazinesine menfaat sağlayacağını belirtmişlerdi¹⁵.

Şûrâ-yı Devletin hükümsüzlük kararı bu kez Mayıs 1910'da Maden Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından yeniden değerlendirilmişti. Tüm bu evraklar ikinci kez Şûrâ-yı Devlete gönderilmiş, süreç Maliye, Maarif ve Nafia Dairesinde ele alınmış ve Haziran 1910'da görüş açıklanmıştı. İmtiyazın verilmesi lehinde ve aleyhindeki görüşleri bu şekilde takip etmek mümkündür. İlk eleştiri noktası ruhsatnamelerin Nizamnameye uygun olmaması idi.

Maden Müdüriyet-i Umumiyesine-Nezarete göre arazi üzerindeki gibi söz konusu gölün çeşitli kısımlara ayrılamaması dışında Nizamiye hükümlerine uygulanamayacak başka bir yön bulunmamaktaydı. Öte yandan Bahri Lût kıyılarındaki suların imale uygun olmamasından dolayı 150'den 300 metreye kadar derinlikten tulumba vasıtasıyla su çıkartmak mecburiyeti Bahr-i Lût'u petrol yatağına benzer kılmıştı¹⁶.

Maliye, Maarif ve Nafia Dairesine göre velev ki Nezaretçe iddia edildiği üzere Nizamnameye uygulanmayan yön sadece bir maddeye mahsus olsa bile bu münferit sebep de yeterliydi. Bununla birlikte ruhsatnamenin nizami hükümlere uymayan yönü Nezaretin yazısı şekliyle bir sebeple sınırlandırılmamıştır. Maadin Nizamnamesi gereğince öncelikle araştırma ruhsatnamelerinin meydana çıkartılmamış bir madenin keşfi için verilmesi uygundu. Ancak Lût Gölünde bromun mevcudiyeti herkesçe bilinmekte ve kitaplarda yazmaktaydı. Keşfedilmiş madenlerden sayılabilecek olan söz konusu göldeki maden üzerinde taliplerin keşif ve araştırma iddiaları temelsizdi. İkinci olarak Maadin Nizamnamesi yeryüzünde bulunan madenler ile dış yüzeyde ve sudaki madenlere mahsustu. Bunun Lût Gölü için uygulanması birçok madeni barındıran denizlerde bile nizamnamenin uygulanması konusunda örnek teşkil edeceğinden etraflıca düşünülmeliydi. Üçüncü olarak Maadin Nizamnamesi gereğince gerekli olan arazinin tespiti ve hududunun sınırlanması konusunda imkânsızlık söz konusuydu. Dördüncü olarak Maadin Nizamnamesinin 48. ve 49. maddeleri gereğince ferman ile belirlenmiş olan arazinin imalatı tatil edilse bile resm-i mukarrer ismiyle belli bir para verilmesi gerekmektedir. Lût Gölünde ise hudut belirlemek mümkün olmamakla beraber bu durum yüzölçümü suretiyle saptansa dahi belirlenecek vergiyi ödemeye taliplerin mali güçlerinin yetmeyeceği aşikârdı. Bu nedenle bu hükmün de uygulanması mümkün değildi. Lût Gölünün petrol madenine benzemesi konusundaki ikinci görüş de kabul edilemezdi¹⁷.

İkinci eleştiri noktası, diğer taliplerin dilekçelerinin Salah Cimcoz ve arkadaşlarının dilekçeleri ile kıyaslanmaksızın tuz ihracı hakkının Salah Cimcoz'a verilmesidir. Maden Müdüriyet-i Umumiyesi- Nezaretin açıklaması müracaat edenlerin bir kısmı söz konusu Gölde başka maden araştırması için ruhsatname talebinde bulduklarından Göldeki tuzla alakadar olmayacakları ve diğer kısmı brom ve iyot araştırması için başvurmuşlarsa da Salah Cimcoz ve arkadaşlarının başvuruları bunlardan önce olduğundan dolayı tercih edildiği yönündedir¹⁸.

Daire ise diğer madenlerle ilgili başvurular konusundaki işlemin doğru olduğu; ancak ruhsatnamenin Nizamnameye uygun olmamak itibarıyla hükümsüzlüğü kabul edildiğinden ona dayanarak iddia edilen çıkartma ve öncelik hakkının kalmadığı görüşündedir¹⁹.

Üçüncü itiraz Salah Cimcoz ve arkadaşlarına verilmesi planlanan tekelin Lût Gölünden yalnız iyot ve brom elde edilmesinden ibaret olacağı belirtilmekle birlikte tekelin hükmünün her türlü tuzu içine alacak şekilde genişletilmesidir.

¹⁵ BOA. ŞD., 545/46.

¹⁶ BOA. BEO., 3808/285543; BOA. ŞD., 545/46.

¹⁷ BOA. BEO., 3808/285543.

¹⁸ BOA. BEO., 3808/285543; BOA. ŞD., 545/46.

¹⁹ BOA. BEO., 3808/285543.

Maden Müdüriyet-i Umumiyesi- Nezaretin cevabında tekelin brom bileşeniyle sınırlandırılmış olacağı yer almıştır. Söz konusu göldeki diğer madenlerin talipleri çıkarsa gerekli işlemin yapılacağı beyan edilmiştir.

Daireye göre söz konusu gölde bulunan brom ve diğer tuzlar çözülmüş ve karıştırılmış şekilde mevcut olduğundan bunların hepsinin birden çıkartılması doğaldır. Ameliyat sırasında diğer madenlere de tecavüz edileceği açıktır.

Bir diğer eleştiri tekel şeklinde bir iznin ancak bazı istisnai durumlarda verilebilecek olup varsa bu istisnai durumun açıklanmasıdır. Nezaretin açıklaması yukarıda belirtilen şekilde madenin çıktığı yerin, kullanım alanının ve tüketiminin sınırlılığına ilişkindir. Daire bunları da kabul etmemiştir.

Maden Müdüriyet-i Umumiyesi- Nezaretin belirttiğine göre brom başlıca tıpta ve fotoğrafçılıkta ve bazı boyaların hazırlanmasında ve ender olarak bakır ve demir levhaların üzerinde kullanılmaktadır. Son senelerde 400 ile 500 ton arasında harcanma oranı varsa da ve kilosu 300 kuruş radesinde ise de sarfiyata oranla ihracatının çoğalmasa sebebiyle fiyat kademeli olarak 30-40 kuruşa kadar düşmüştür. Şimdiye dek elde edilen bilgilerde Bahr-i Lût sularında iyot bulunmadığı ve bromdan başka kıymetli madde olarak potasyumun olduğu anlaşılmıştır. İmtiyazın verilmesi sırasında potasyum hakkında ayrıca tedbir alınacağı ifade edilmiştir. Bahr-i Lût'ta bulunan madenlerin cinslerini tespit etmek amacıyla daha önce Max Blankenhorn adında bir profesörün bölgeye gönderildiği öğrenilmiştir. Yapılan araştırma üzerine Profesörün Bahr-i Lût'taki tuzu ya da madeni keşfetme amacıyla değil Bahr-i Lût sahil ve civarında maden, ziraat ve ormana ilişkin fenni araştırmada bulunmak için teşkil olunan fenni heyete katılmak üzere gönderildiği anlaşılmıştır. Dahası Blankenhorn'un Bahr-i Lût'a ilişkin herhangi bir rapor verdiğine rastlanmamıştır. Kudüs Mutasarrıflığından bir kimyevi tahlil raporu gelmiş ise de bilgilerin kitapta ve kimya sözlüğünde yer almasına nazaran bunun matbu kitaptan kopya edilmiş bir şey olduğu düşünülmüştür. Bu durumun keşiften sayılmayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla Salah Bey ve arkadaşları adına olan ruhsatnamenin imtiyaza ilişkin olan kalan muamelesinin yapılması ile söz konusu ruhsatname sahibine tayin edilecek bir sınır dâhilinde fabrika vesaire inşa etmek üzere mezuniyet verilmesi talep edilmiştir. Maden Müdüriyet-i Umumiyesinin söz konusu mazbatasını Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretince de uygun görülmüştür²⁰.

Salah Bey ve arkadaşlarının Maadin Nezaretince kendilerine verilen izne dayanarak birtakım masraflara uğramış olmaları ve onaylanmış bir araştırma ruhsatnamesinin Nezareti taahhüt altında bırakması göz önüne alındığında yalnız brom madeni imalatına ait olmak; gayri safi hasıllardan Maadin Nezaretince uygun görülecek bir kısmını Nezarete vermek; diğer tuzlar imtiyaz dışı kalmak üzere başka bir talip ortaya çıktığı durumda Nezaretçe belirlenecek verginin verilmesi karşılığında kendilerine gerekli şartlar altında imtiyaz verilmek üzere 15 sene süre ile tecrübe olarak imtiyazın verilmesinde sakınca görülmemiştir. İşin bir de Heyet-i Umumiye'de ele alınması 12 Haziran 1910 tarihli Maliye, Maarif ve Nafia Dairesinin mazbatasında yer almıştır²¹.

Bunun üzerine Hüseyin Suad, Cenab Şahabeddin ve Salah Cimcoz 2 Ağustos 1910'da Şûrâ-yı Devlet Heyet-i Umumiyesine bir dilekçe yazarak 15 sene olarak uygun görülen müddetin bölgede fabrika kurulması ve şirket tesisi adına sarf edecekleri vakit açısından yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Salah Cimcoz ve arkadaşları yeterli menfaat elde edilemeyeceği de dikkate alındığında sürenin 30 seneye uzatılmasını istemişlerdir.

Bu mazbata Heyet-i Umumiye'de ele alınmış, yabancı memleketlere özgü olan brom ticaretinin Osmanlı'ya nakline hizmet edilmesi, brom sarfiyatının sınırlı bulunması, rekabete dayanaklı olmaması itibarıyla bu iş esasen himayeye değer görülmüş ve pek çok masrafa da

²⁰ BOA. BEO., 3808/285543; BOA. ŞD., 545/46.

²¹ BOA. BEO., 3808/285543.

girdikleri anlaşılmıştır. Nafia ve ticaret işlerinin tesisi üzerinden yıllar geçmedikçe ne kazanç sağlanacağı takdir olunamayacağı tecrübe ile sabit olduğundan imtiyaz müddetinin 25 sene olması oy birliği ile kabul edilmiştir²². 20 Eylül 1910 tarihli Meclis-i Vükela oturumunda Salah Cimcoz ve arkadaşlarına imtiyazın verilmesi kararlaştırılmıştır²³.

İmtiyazın verilmesi ardından gerekli anlaşmanın yapılması konusunda yetkilendirilen Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Mavrokordato 7 Kasım 1910'da hazırlanan anlaşma metnini Şûrâ-yı Devlete gönderdi. Şûrâ-yı Devlet Nafia, Maliye ve Maarif Dairesi anlaşma metni üzerinde bazı düzenlemeleri ve değişiklikleri gerekli gördü. Sonuçta Suriye ve Kudüs Sancağındaki Bahr-i Lût'ta bulunan brom madeni ihraç ve imal imtiyazına ilişkin 18 maddeden oluşan anlaşma Salah Cimcoz, Hüseyin Suad, Cenab Şahabeddin ile Hükümeti temsil eden Mavrokordato arasında imzalandı.

Birinci maddeye göre bromun ihraç ve imal imtiyazı fermanın verilesinden itibaren 25 sene müddet ile adı geçen şahıslara ihale olunacaktır. Mutfak tuzundan başka diğer tuzlar imtiyazı kapsamayacaktır. İkinci maddeye göre Mültezim Salah Cimcoz ve arkadaşları en az 25.000 kg brom veya bu miktar bromu kapsayan tuz ihracı ve nakline mecburdur. Hasılat bu miktara ulaşmazsa sekizinci maddede belirtilen vergi, eksik kalan brom için de uygulanacaktır. Bromun resm-i nisbisi o sene satılan bromun ortalama fiyatı ve olmadığı takdirde tedarik edilecek piyasa fiyatı üzerinden hesap edilecektir. Mültezimler bromu katışık olarak çıktığı diğer tuz ile beraber satsalar bile yalnız taahhüt olunan miktardan eksik kalan bromun vergisi alınacak diğer tuz eksiği için bir şey alınmayacaktır. Üçüncü maddeye göre mültezim Bahr-i Lût'un kuzey batısında havuz ve fabrika inşasına yetkilidir. Dördüncü maddeye göre imtiyaz sadece sudaki bromla ilişkin olup gölün dibinde veya gölün dışındaki arazide bulunan, dibe çöken tuz üzerinde mültezimlerin bir hakkı yoktur.

Beşinci maddeye göre bromdan başka tuzun ihracı için Hükümet tarafından başkalarının maden çıkartmasına izin verildiği takdirde bu izni alanların Bahr-i Lût'tan diğer tuzları ayırdıkları sırada dolayısı ile brom madeni de çıkartmış bulunacaklarından Salah Cimcoz ve arkadaşlarının diğer tuzları çıkartma yetkisine sahip olanları engellenme hakkı olmayacaktır. Diğer tuzları çıkartmaya yetkili olanlar brom madenini mutlaka mültezim Salah Cimcoz ve arkadaşlarına satacaklardır. Aksi halde söz konusu brom kimseye satılmayıp atılacaktır. Altıncı maddeye göre üçüncü maddede belirtilen sınır dâhilindeki arazi sadece brom tuzu imalatı için tahsis olduğundan bu tuzun imalatı diğer bir mültezimin imalatını zarara uğrattığı veya şahısların arazilerinin kullanımını gerektirdiği takdirde Maadin Nizamnamesinin ilgili maddeleri uygulanır. Yedinci maddeye göre mültezim, imalat ve ameliatında mühendis ve ustabaşısından başka memur ve işçileri Osmanlı tebaasından kullanmak zorundadır. Aksi halde Maadin Nizamnamesinin ilgili maddesi uygulanır. Sekizinci maddeye göre söz konusu gölden çıkartılacak brom kıymetinden %16 resm-i nisbi ve bunun %6'sı hesabıyla başkaca askeri teçhizat tertibi maden imrarından önce depozito olarak Hazineye veya mahalli mal sandığına ödenerek ikinci maddede gösterildiği üzere sene sonunda bu verginin Nezarete kesin hesabı verilecektir. Mültezim bir senelik hesabını ertesi senenin birinci ayının on beşinci gününe kadar vermediği halde imraratı yasaklanır. Brom benzeri maden saf olarak elde edilmez de çeşitli tuzlarla katışık olarak nakil olur ve satılırsa söz konusu tuz kıymetinden de ayrıca %16 resm-i nisbi ile aynı zamanda bunun %6'sı oranında başkaca teçhizat tertibi alınacaktır. Söz konusu vergiden zamanında ödenmeyenlere usul gereği gecikme faizi uygulanacak ve gerek söz konusu vergi ve gerek usul gereği nakdi ceza ile tazminattan dolayı Maadin Nizamnamesi gereğince mültezim Salah Bey ve arkadaşlarının menkul ve gayrimenkullerine başvurulacaktır. Dokuzuncu maddeye göre ferman tarihinden itibaren altı ay zarfında nezarete veya vilayete müracaat ile gerekli işlemlerin yapılması, teslim tarihinden

²² BOA. ŞD., 545/46; BOA. BEO., 3808/285543.

²³ BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 144/11; BOA. BEO., 3808/285543.

itibaren iki sene zarfında brom imalatına başlanması ve vergilerin zamanında ödenmesi mecburidir. Bu süre içerisinde gerekli işlemler yerine getirilmediği durumda Maadin Nizamnamesinin 59.ve 60.maddeleri uyarınca ihalenin feshedilmesine ilişkin işlemler gerçekleşecektir.

Onuncu maddeye göre, fermanın verilmesinde Maadin Nizamnamesinin 47.maddesine uygun olarak bir defalık ferman harcı olmak üzere mültezim tarafından Nezaret veznesine 100 ve söz konusu ferman harcının %6'sı hesabıyla askeri teçhizat akçesi olan 6 ve hicaz demiryolu ianesi olmak üzere 100 adet Osmanlı altını verilecektir. On birinci maddeye göre imtiyaz sahibi çıkartılacak tuzun imali için nizamname uyarınca inşa edeceği, kullanacağı fabrika, alet, edevat, makine vb.nin vergi ve tasarruf namelerini Maadin Nezaretine vermeye mecburdur. On ikinci maddeye göre mültezimler söz konusu tuzun imalatına ilişkin tüm konularda Maadin Nizamnamesinin hükümlerine, kanun ve nizama uyacağını taahhüt eder. On üçüncü maddeye göre mültezimler patent nizamnamesinde buldukları sınıf ve dereceye ait patent vergisini ödemeye mecburdur. On dördüncü maddeye göre söz konusu imalathanenin bulunduğu yerde bina, iskân ve askeri yol inşası gerekip de binaların yıkılması veya askerî harekât nedeniyle işlerin kısmen ya da tamamen tatil edilmesi durumunda mültezimlerin muhalefete hakkı olmayacaktır. Zarar, tazminat talep edemeyeceklerdir.

On beşinci maddeye göre mültezimler tuzun ihraç ve imali için istedikleri zaman bir Osmanlı anonim maden şirketi kurmaya yetkilidirler. On altıncı maddeye göre mültezim tarafından resm-i mukarrere, nisbiyeden başka ilerde ihracat vergisinin kaldırılması halinde söz konusu madenden Avrupa'ya ihraç olunacak cevherin %1 ihracat gümrük vergisi, teçhizat ile beraber, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti veznesine madenin resm-i nisbisi ile beraber ödenecektir. On yedinci maddeye göre mültezimlerden bu anlaşma uyarınca yüklendikleri vazife ve taahhütlerin yerine getirilmesi konusunda birbirlerine kefil oldukları yönünde ayrıca senet alınacaktır. On sekizinci maddeye göre bu anlaşmaya koyulacak pul kıymeti mültezimlerce ödenecektir²⁴.

İmtiyazın diğer talimleri de anlaşmanın yapılmak üzere olduğunu öğrenince harekete geçmişlerdir. Galata'dan Athos Athanaciadis ve Henry Cohn Aralık 1910'da önce Şûrâ-yı Devlete ardından da Sadaret makamına birer dilekçe ile başvurarak Lût Gölü brom madeni imtiyazının Hükümet tarafından birilerine verilmek üzere olduğunu haber aldıklarını, devlet hazinesine önemli bir servet temin edecek bu maden ruhsatının daha faydalı şartlarla talibi bulduklarını belirtmişlerdi. Söz konusu ruhsatın kimsece bilinmeksizin ilk dilekçe verene verilmesi uygun olmayacağından şartların kendilerine de tebliğini istemişlerdi²⁵.

Sonuçta imtiyazın verilmesi konusunda Meclis-i Vükela kararı ve Padişah onayı alınmış, Ocak 1911 sonunda irade gereğinin yerine getirilmesi adına gerekli adımların atılması Orman ve Maadin ve Ziraat ile Maliye Nezaretine bildirilmiştir²⁶.

2- Meclis-i Mebusandaki Tartışmalar

Meclis-i Mebusanda bütçe ve imtiyazlar meseleleri görüşülürken brom madeni imtiyazı meselesi Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey tarafından gündeme taşınır. Lütfi Fikri Bey Bahr-i Lût'tan brom madeni ihracı ve araştırması için imtiyaz alan isimleri sayarken "*Hüseyn Cahid'in kardeşi Hüseyn Suad Bey*" demiş ve ilk imtiyaz taleplerinin Şûrâ-yı Devlet Maliye ve Nafia ve Maarif Dairesinde itiraza uğradığına dikkat çekmişti. İmtiyazın 150-200.000 liraya bir şirkete terkinin de gündemde olduğunu vurgulamış ve bu madene keşfedilmemiş madenler için uygulanan düzenlemenin uygulandığını halbuki madenin keşfedildiğini belirtmiştir. Kengri Mebusu Mehmet Tevfik Efendi vaktiyle bu madenin keşfi için 16.000 lira sarf edildiğini

²⁴ BOA. ŞD., 548/31.

²⁵ BOA. ŞD., 548/31.

²⁶ BOA. BEO., 3852/288828.

belirtmiştir. Lütfi Fikri Bey de Alman mühendis Blankenhorn'un incelemelerine dikkat çekmiştir. Nezaret Blankenhorn'un raporunu madeni keşfedilmiş saymak için yeterli görmemiştir. Bunu bir rapor değil Blankenhorn'un kitaptan aldığı bir kopya saymışlardır.

Lütfi Fikri Bey, eski Maadin Nizamnamesinin 15 bin dönümden fazla bir alanda araştırma ruhsatnamesi verilmesine izin vermediğini mevcut nizamnamede bu olmadığını; ancak bu kadar büyük bir denizin bir adama verilemeyeceğini belirtmiştir. Bir hafriyat talebinde bulunanlara karşı Hükümetin bu kadar kollayıcı davranmak mecburiyetinde olmadığını düşünmekte, bu durumu “*kraldan çok kral taraftarı*” olarak nitelendirmektedir.

Lütfi Fikri Bey, Maadin Nizamnamesine göre madenin ya 99 sene ya da 40 seneliğine verilmesi gerektiğine oysa bunun 25 senelik olduğuna ve bu durumun nizamnamede yeri olmadığına işaret etmiştir. Dahası keşfedilmiş madenden sayılıp imtiyazın müzayede ile ihalesi gerekliliğini belirtmiştir. Nazarat Dagavaryan Efendi ise zaten 25 yıl içerisinde madenin biteceğini, sadece Gölün ortasında olduğunu belirtmiştir. Lütfi Fikri Bey, imtiyazın bir an önce feshedilmesi gerektiğine, henüz bir ecnebinin eline geçmeden bunun yapılmasının daha kolay olacağına işaret etmiştir²⁷.

Bir sonraki oturumda Orman ve Ziraat ve Maadin Nazırı Mavrokordato Efendi Lütfi Fikri Bey'in iddialarına cevap vermek için hazır bulunmuştur. Bu imtiyaz işlemi Mavrokordato'nun Nazırlığı döneminde yapılmamakla birlikte işlemin kanuni bir işlem olduğu konusunda şüphesi yoktur.

Madenin keşfedilmiş olup olmadığı konusunda tartışmalar devam etmiştir. Rıza Nur Bey bundan 15-20 yıl evvelki kimya kitaplarında Bahr-i Lût'ta brom madeni olduğunun açıkça gösterildiğine değinmiştir. Nazır ise kitaplarda yer almasının bir madenin keşfedilmiş saymayacağına altını çizmiştir. Bir madeni keşfedilmiş saymak için birisinin araştırma ruhsatnamesi ve ihale fermanı alması, numunesinin mevcut bulunması ve ondan vazgeçmesi veya ihalenin feshedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hatta kanunen araştırma ruhsatı alındıktan sonra 2.000 tonlato cevher bile çıkartılsa yine de madenin keşfedilmiş sayılmayacağına işaret etmiştir. Bahr-i Lût için ise bu yönde bir işlem yapılmamıştır.

Mavrokordato, Blankenhorn meselesine de açıklık getirmiştir. Buna göre Bahr-i Lût'ta pek çok emlaki bulunan İzzet Efendi'nin menfaatine bölgede maden ve ziraata ait araştırma yapmak üzere bir Alman mühendis görevlendirilmiştir. Bundan Nezaretin haberi yoktur. Sadece onun harcırahının Nezaretten karşılanması yönünde bir tezkere almışlardır. Nazır, Blankenhorn'un raporunun ziraatla ilgili olduğunu belirtmiştir. Yalnızca bu imtiyaz verileceği zaman Nezaret tarafından bir numune istenilmiş buna karşılık bir tahrir sureti gönderilmiştir. Burada bir imza, mühür vs yoktur. Mavrokordato bunun fenni bir rapor olmadığını altını çizmiştir²⁸. Mavrokordato 25 sene mevzusunda ise Şûrâ-yı Devletin böyle tertip ettiğini, imtiyaz sahibine teklif edildiğini ve kabul gördüğünü bundan bahis sorun olmadığını vurgulamıştır.

Lütfi Fikri, bir madeni keşfedilmiş/keşfedilmemiş diye ayırmanın maksadının keşfedilmemiş madeni ortaya çıkartmak ve araştırmacıya bu anlamda kolaylık sağlamak olduğunu belirtmiştir. Keşfedilmiş madende kolaylık göstermenin pek manası yoktur. Lütfi Fikri Nezaretin sorumluluğuna değinerek Hazineye bu denli para kaybettirmenin doğru olup olmadığını ve başkalarının bu imtiyazı bu denli kolaylıkla alıp alamayacağını sormuştur.

²⁷ MMZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, Cilt:6, İnikad: 87, 16 Nisan 1327 (1911).

²⁸ MMZC, Devre:1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 6, İnikad: 88, 18 Nisan 1327 (1911). Bahr-i Lût suyunda bulunan tuzun mahiyetini tayin için bölgeye bir heyet gönderildiği ve keşif yapıldığı söylentisi üzerine Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti konuyu ele almıştır. Buna göre Bahr-i Lût sahil ve civarında maden, ziraat ve ormana ilişkin fenni araştırmada bulunmak için 1908'de Profesör Max Blankenhorn'un da aralarında olduğu fenni bir heyet oluşturulmuştur. Blankenhorn'un raporu suda keşif yapılmasına dair değil zirai bazı incelemeye dairdir. Bkz. BOA. ŞD., 545/46.

Nazır brom madeninin herkesçe malum olabileceğine; fakat Nezaretçe malum olması durumunda eski idare zamanında bundan yararlanılacağına, imtiyazın büyük bir zat tarafından alınacağına; ancak bu zamana dek bir teşebbüs olmadığına işaret etmiştir. Nazır memlekette madenlerden o kadar büyük bir istifade olmadığını, zengin maden sahiplerinin olmadığını belirtmiştir.

Rıza Nur imtiyazın kanuni olduğunu tasdik etmiş bununla birlikte iki üç kişinin bunu hiç yoktan alıp 4-5 milyon Franka sattığını vurgulamıştır. Rıza Nur, Nezaretin küçük bir gayret gösterip madeni keşfedilmiş olarak müzayede yolu ile vermesi durumunda devletin ve milletin bundan daha fazla yararlanabileceğini belirtmiştir²⁹. Gazetelerin güçlü birer silah olarak kullanıldığı II.Meşrutiyet basınında ise eleştiriler daha şiddetli olmuştur.

3- Basındaki Tartışmalar

Konuya ilişkin basındaki tartışmalar 1910'a dek uzanmaktadır. *İntikad* gazetesi 14 Mayıs 1910'da yayınladığı haberde *Tanin* gazetesi başyazarı ve İstanbul milletvekili Hüseyin Cahit'e verilen Bahr-i Lût brom madeni imtiyazının Hüseyin Cahit tarafından 70.000 liraya satıldığını yazdı. Bu haber gazeteler arasında bir tartışmanın da başlangıcı oldu. *Tanin*, 15 Mayıs tarihli imzasız yayınlanan yazıda oldukça ağır bir cevap verdi. Bu bir "iftira" idi ve bunu yapanlar "yalancı", "alçak", "melus" olarak adlandırıldı.

Tanin milletvekillerinin eksiltme veya arttırma suretiyle nafia işlerine girişmelerine, imtiyaz peşinde koşmalarına karşıydı. Dolayısıyla başyazarları Hüseyin Cahit milletvekili olduğu sürece hiçbir imtiyaz işi ile ilgilenmeyecekti. *Tanin* aksini ispat edenlerin delillendirmeleri gerektiğini belirtmekteydi. Maden imtiyazı ise herkese serbestti. Bir maden keşfeden kişi kanun gereği ruhsatnamesini ve fermanını alırdı. Dolayısıyla Hüseyin Cahit de maden keşfederse ruhsatını alacaktı. *Tanin*, Hüseyin Cahit için inşallah bir değil bin maden keşfeder, 70.000 liraya değil 70.000.000 liraya satar demektedir. Fakat ne maden bulmuş ne imtiyaz almış ne de satmıştı³⁰. *Tanin* 18 Mayıs tarihli imzasız yazısında da *İntikad* gazetesinde yukarıda yer alan yazıyı hatırlattı bunun bir iftira olduğunu, maden imtiyazı, alım ve satımı olmadığını yineledi³¹.

Brom meselesi bir müddet gündemden düştü. Nisan 1911'de konunun Meclis-i Mebusanda gündeme gelmesini takiben basında tartışmanın alevlendiği bir diğer dönem Mayıs 1911 oldu. Özellikle muhalif cephedeki *Şehrah*³² ve *Tanzimat*³³ gazetelerinde konu sık sık gündeme geldi. Meclisteki görüşmenin ertesi günü *Tanzimat*'ta benzer şekilde bu denli büyük bir alanın inhisar şeklinde üstelik Maadin Nizamnamesine aykırı olarak verilmesi eleştirildi³⁴. Hüseyin Kazım ise *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde ziraat bütçesi görüşülürken bu konunun gündeme gelmesini doğru bulmadığını belirtti. Memlekette programın eleştirilmediğinden hep şahsiyetin mevzu bahis olduğundan yakındı. Kendilerinin kimseyi savunmadığını, eğer haksız bir imtiyaz söz konusu ise kendilerinin de davacı olduğunu belirtti³⁵.

²⁹ MMZC, Devre:1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 6, İnikad: 88, 18 Nisan 1327 (1911).

³⁰ "Müfteriler Utanır Mı?", *Tanin*, 15 Mayıs 1910.

³¹ "Yeni Devirde Eski Ahlaksız", *Tanin*, 18 Mayıs 1910. Aynı süreçte *Tanin*, *Sada-yı Millet*'te Hüseyin Cahit'in mal varlığı konusunu ele alan Tokat Milletvekili Sabri Efendi ile de tartışmaya girdi bkz. "Tanin Zebab", *Sada-yı Millet*, 17 Mayıs 1910.

³² 28 Nisan 1911'de yayın hayatına başlamıştır. Mehmet Hayrettin ve Tahir Hayrettin'in yönetimindedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının sözcüsü konumundadır. Bir yıldan kısa bir süre içerisinde 13 kez kapatılmış, 14 kez isim değiştirmiştir. Bkz. Zafer Toprak, "Bir "Evrak-ı Munzır": Şehrah Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, S.37, İletişim Yayınları, İstanbul 1987, s.45.

³³ 29 Nisan 1911'de yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin sorumlu müdürü ve başyazarı Lütfi Fikri'dir. Mutedil Hürriyetperveran Fırkasını ve ardından bu fırkanın da katıldığı Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklemiştir. Sık sık kapanan gazete 15 farklı isim almıştır. Bkz. Ahmet Ali Gazel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütfi Fikri'nin Tanzimat'ı*, Çizgi Kitapevi, Konya 2007, s.ix, 31, 32,48.

³⁴ "Bahri Lut'ta İmtiyaz", *Tanzimat*, 30 Nisan 1911; Gazel, *age*, s.110.

³⁵ "Bizde Muhalefet", "İsmail Paşa-Lütfi Fikri Bey", *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Nisan 1911.

1911 yılında muhalefetin ve *Şehrah*'in önemli kalemlerinden biri Zeki Bey idi³⁶. Zeki Bey *Şehrah*'da imzalı yazı yayınlamamıştır. Bununla birlikte gazetenin imtiyaz sahibi Mehmet Hayrettin Bey, maliyeye ait olan konuları Zeki Bey'in yazdığını belirtmiştir. Zeki Bey'in hükümet politikasını oldukça eleştirdiği ve üzerinde çalıştığı konulardan birinin brom meselesi olduğunu biliyoruz³⁷.

Şehrah'da önce Bahr-i Lût brom madeni imtiyazının Belçikalı bir şirkete 5.000.000 Frank karşılığında devredilmek üzere olduğu yönünde bir haber yayınlandı³⁸. Ardından 13 Mayıs'ta imzasız bir makale ile konu masaya yatırıldı. *Şehrah*, Meclisteki tartışmalar sırasında Nazırın bölgeye daha önce mühendis gönderildiğinden haberi olmadığı ve bu madeni keşfedilmiş sayılmasına kanunen imkân olmadığı yönündeki cevabını “geçıştirme” olarak addetmişti.

Yazar, Bahr-i Lût imtiyazını alanların, elde ettikleri imtiyazı 350.000 liraya bir Fransız şirketine satmak üzere iken soruşturulmaktan korkup aceleyle elden çıkartmak için kendilerine başlangıçta bir araştırma süresi verilmesi talebinden feragat etmeye razı olan Belçikalı bir şirkete 250.000 liraya satmak üzere olduklarını güvenilir bir kaynaktan öğrendiğini belirtmişti. Yazar, Nezaretin koca Bah-i Lût'un birkaç kişiye intikalini uygun görmesini ve bromun maden-i asliyeden sayılmasının mümkün olmayacağını dikkate almamasını eleştirmişti. Bu nedenle iş ilk kez Şûrâ-yı Devlet Maliye Dairesine geldiğinde, maden-i asliyede araştırmacıya imtiyaz verilmesinin ancak icat durumunda mümkün olduğu ve Bahr-i Lût'un bileşenlerinin bilindiği göz önüne alınarak reddedildiğini belirtmiştir. Yazar Nezaretin ise “bilinmez hangi kanuna uyarak” resm-i nisbiyi %5'den %16'ya çıkarttığını ve imtiyaz müddetini 25 sene olarak belirlediğini belirtmiştir.

Nazırın Meclis'te Bahr-i Lût'u maden-i asliyeden sayılmasına mâni olan bilginin Nezarete olmadığını belirtmesini eleştirmektedir ve bunu içeren Şûrâ-yı Devlet mazbatasını Nazır Bey görmedi mi demektedir. İlaveten Maadin Nizamnamesinin maden-i asliyeye ait olan bölümündeki hangi maddenin Bahr-i Lût için uygulanacak şartları meşru gösterdiğini sormaktadır. Bahr-i Lût zaten malum ve keşfedilmiştir. Dolayısı ile Nizamnamenin 45.maddesi gereğince 1 sene müzayede ile en fazla resm-i nisbi verene ihalesi gerekirken neden müzayede yapılmadığını hatta diğer taliplerin dikkate alınmadığını sormaktadır.

Bahr-i Lût'un imtiyazında kanun gereği resm-i maktua olarak senelik 14.000 lira alınmak gerektiği halde hangi hesaba göre bu miktar gayrı safi hasılatın %5'ine denk tutulmuştur diye sorgulamaktadır. %5'i 14.000 lira olan meblağ 280.000 liradır. Yıllık 280.000 lira hasılat alınması mümkün olan maden için böyle bir imtiyaz nasıl verilmiş diye de sormaktadır. Şûrâ-yı Devlet daha önce reddettiği bu imtiyazı biraz araştırma ile neden kabul ettiğini açıklamalıdır. Kudüs Mutasarrıflığı da dünyanın bildiği Bahr-i Lût'un araştırılması için hangi kanuna dayanarak ruhsatname verildiğini izah etmelidir; ancak bunlardan da önce Orman ve Maadin Nazırına, koskoca Bahr-i Lût'un Fransız veya Belçikalılara gitmemesi için işlemlerin ertelenmesi konusunda tebligat gönderilmesi gereklidir. Şimdiye kadar örneği görülmemiş olan bu işlemin düzeltilmesi 1.500.000 lirayı bile geçmesi muhtemel olan devletin ve milletin hakkının korunması için Meclis-i Mebusanın dikkatine sunulmuştur³⁹.

³⁶ Zeki Bey (1869-1911), Dış İşleri Bakanlığında tercüme işlerinde ve Duyun-u Umumiye'de görev yapmıştır. Vefat ettiğinde bu dairede pul kontrollüğünde çalışmaktaydı. Muhalif basının önemli isimlerindedir. *Serbesti, Mizan, Şehrah*'da yazılar yazmıştır. Bkz. “Ziya' Elim” *Hemrah*, 12 Temmuz 1911; Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1982, s. 325; Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, İstanbul 1993, s. 127.

³⁷ “Zeki Beyin Dördüncü Muhakemesi”, *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel 1911. Konuyla ilgili çalışmalarda “krom” madeni olarak geçse de bu brom madenidir. Bkz. İnuğur, *age*, s. 325; Bkz. Kabacalı, *age*, s. 127-128.

³⁸ “Bahr-i Lut Brom Madeni”, *Şehrah*, 1 Mayıs 1911.

³⁹ “Mesail-i Mühimme-i Hazıra”, “Bahr-i Lut Brom İmtiyazı”, *Şehrah*, 13 Mayıs 1911.

Gazeteler arasında tartışmayı başlatacak olan *Tanzimat*'ta yayınlanan “*Dersim Mebusu Muhterem Lütfi Fikri Beyefendiye*” başlıklı “*imzası mahfuzdur*” emareli bir mektup oldu. Burada imtiyazı alan üç isim sayılırken Hüseyin Suad'ın altı çizilmişti. Hüseyin Suad'dan, inkılaptan sonra kendinden daha kıdemli sıhhiye tabiplerinin kazanılmış hakları ayaklar altına alınarak 5.000 kuruş maaş ile Meclis-i Sıhhiye Azalığına tayin edilmiş olan İstanbul Mebusu, Düyun-ı Umumiye Dainler Vekili, Cassel Bankası Meclis İdare Azası ve *Tanin* gazetesi sahibi Hüseyin Cahit'in kardeşi Hüseyin Suad şeklinde bahsetmişti.

Bu uzun mektuba Hüseyin Cahit *Tanin*'deki köşesinde “*Ahlaksızlık*” başlıklı bir buçuk sayfaya yakın yazısı ile cevap verdi. Hüseyin Cahit buradaki hücumun sadece kendisine yönelik olmadığını tüm hükümet teşkilatına hücum edildiğini belirtmişti. Buna göre Orman ve Maadin Nezareti, Şûrâ-yı Devlet, Müclis-i Vükela hatta Meclis-i Mebusan ve Divan-ı Harp bile itham edilmişti.

Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri Bey'in saldırılara Meclis-i Mebusanda başladığını ve şimdi de onun gazetesinde “*imza mahfuzdur*” tarzında “*yüzü maskeli haydutların hücumlarını andıran makalelerle*” devam edildiğini belirtmişti. Hüseyin Cahit, gazetede imzasız olan yazıların sorumluluğunun gazetenin sorumlu müdürüne ait olduğunu belirtmiş ve Dersim mebusunu işin sorumlusu ilan etmişti.

Hüseyin Cahit açısından, Lütfi Fikri'nin bütçe görüşmeleri sırasında imtiyaz meselesini eleştirmesi normaldi. Fakat Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri'nin imtiyazı alanları saydığı sırada “...ve arkadaşlarımızdan Hüseyin Cahit Beyin biraderi Hüseyin Suad Bey” demesini kendisinin imtiyaz konusunda nüfuzunu kullandığı yönündeki bir ima olarak nitelendirdi.

Hüseyin Cahit, imtiyazın kanuni olarak verilip verilmediğini incelemenin kendilerinin görevi olmadığını belirtmişti. Nezaretçe kararlaştırılan, Şûrâ-yı Devletçe onaylanan, Meclis-i Vükela kabul edilen ve padişaha iktiran etmiş bir işin sorumluluğu Nazıra ve Hükümete aitti. Bunu sorup anlamak hakkı ise Meclis-i Mebusandı. Buna uygun olarak Meclis-i Mebusanda bu hak kullanılmış ve sorumlu Nazır izahat vermiş, Meclis ise Nazırın sözlerini kabul etmişti.

Hüseyin Cahit, Bahr-i Lût bromunun keşfedilmiş bir maden olduğunu iddia edenlerin keşfedilmiş madenin sadece sözlük anlamını bilip bu bilgi ile eleştiriye kalkıştıklarını vurgulamaktaydı. Hüseyin Cahit, Meclisteki brom tartışmasının ardından o kadar gün geçtiği halde konuyu köşesine taşımaya gerek görmemişti. Fakat 17 Mayıs 1911 tarihli *Tanzimat*'taki imzasız makale Hüseyin Cahit'i cevap vermeye yöneltmişti.

Tanzimat'ta belirtildiğine göre Doktor Suad Bey sıhhiye doktoru olarak Bahr-i Lût civarında olduğu sırada buranın suyunda, oradaki herkesin bildiği üzere, brom olduğunu duymuş ve iki sene önce Cenab Şahabeddin ve Salah Cimcoz'u kendisine ortak etmiş, vilayetten araştırma ruhsatnamesi talebinde bulunmuştu. Bu talep karşısında Vilayet'in ilgili birimleri zor durumda kalmıştı; çünkü bu dönem, bu üç ismin oldukça önemli makamlarda olduğu bir dönemdi. Cenab Şahabeddin Şurayı Ümmet Heyet-i Tahririyesinde başkan; Salah Bey Kâmil Paşa'nın aleyhtarı olan bir gazete sahibi, bu sanattan dolayı ileri gelen kimselerce beğenilen bir isim ve Hüseyin Suad “*alem-i matbuatın pehlevan bi pervası*” Hüseyin Cahit'in kardeşi olmak mutluluğuna naildi. Hüseyin Cahit ise Hüseyin Suad Bey için kendisinin kardeşi olmasının pek de mutluluk verici olmadığını; nitekim meşrutiyetin ilanından beri pek çok imtiyaz verildiği halde hiçbirinin bu denli hücumu uğramadığını, Hüseyin Suad'ın ise kendisinin kardeşi olduğu için siyasi husumete kurban gittiğini belirtmişti.

Tanzimat'ta yer alan mektuba göre Maadin Nizamnamesinde tarif olunan yeraltı ve yüzeydeki madenler ve kanunda geçen taş ocakları ile Atlas Okyanusu yosunlarında ve Bahr-i Lût'ta bulunan brom kimyevi maddesi arasında pek bir benzerlik yoktu. Bahr-i Lût'ta çokça bromun olduğu herkesçe bilinmekte, Avrupa'da neşredilen kimya kitaplarında yer almakta idi. Hatta Amerikalı

bir fenni heyet tarafından Bahr-i Lût'tan alınan fiçılarla su Amerika'da tahlil ettirilerek mevcut bromun miktarı bile belirlenmişti. Bu şekilde Maadin Nizamnamesinde tarif olunan maden çeşitlerinden hiçbiri ile benzerliği olmayan ve varlığı dünyanın malumu olan bir kimyevi maddenin “araştırılarak (!) keşif ve ihracı (!) için” ruhsatname verilmesi kanuna ve mantığa aykırıydı. Vali ise *Tanin*'de aleyhinde bir şey yazılır korkusu ile ruhsatnameyi vermişti. Ruhsatname alındıktan sonra sırada Nezarete müracaat etmek vardı. Bu sırada Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi değişerek yerine Hakkı Paşa gelmiş, Maadin Nezaretine de Mavrokordato getirilmişti. Mavrokordato'nun daha önce Orman Maadin ve Ziraat Nazırlığında başarısızlığı ortada iken onun tekrar Nezarete getirilmesi garip bulunmuştu. Buna göre Mavrokordato, Nazır olur olmaz Bahr-i Lût imtiyazı meselesi hızla çözümlenmişti. Hüseyin Cahit buradaki imanını Mavrokordato'yu Nezarete kendisinin getirdiği yönünde olduğunu belirtir.

Tanzimat, bundan sonra evrakın Şûrâ-yı Devlete giderek Nafia ve Maarif ve Maliye Dairesine havale edildiğini belirtmiştir. Burada azaya baskı yapıldığını yine de Nafia Dairesinin imtiyazın verilmemesine karar verdiğini vurgulamıştır. Hüseyin Cahit ise buna cevaben Nafia Dairesi üzerine nasıl bir baskı yaptıklarını sormaktadır. Kim onları tehdit etmiştir? bunların delillendirilmesi gerekmektedir.

Tanzimat, Nafia Dairesinin red kararının ardından bir iki olay gerçekleştiğini belirtir. Birincisi *İntikad* gazetesinin Hüseyin Cahit'in Bahr-i Lût'ta bir maden imtiyazı aldığını ve sattığını yazması idi. Hüseyin Cahit de bunu tekzip etmişti. O sırada Şûrâ-yı Devletin kararından dönmesi veya Sadaretin bu kararı yokmuş addederek imtiyazın ihalesini kabul etmesi beklenmediğinden ve iş gazetelere düştüğünden hiç olmazsa bir süre bu işi takibi bırakmaları kendilerine tavsiye edildiğinden bu üç isim imtiyazdan ümidi kesmişlerdi. Dolayısı ile bu tekzip o zaman doğrudu. Bir müddet sonra ise *İntikad* tatil edilmiş, sahibi baskı görmüştü. Hüseyin Cahit, gazetenin Dâhiliye Nezaretinden gelen şikâyet üzerine Divan-ı Harpçe cezalandırıldığını belirtmişti. Buradaki imanının bu kurumları kendi şahsi garezi için bir alet olarak kullanması olduğunu yazmıştı.

Tanzimat, bu süreçte muhalif basının önemli isimlerinden Ahmet Samim'in brom meselesini *Sada-yı Millet*'te ele aldığını adından da şehit edildiğini yazmıştı. Hüseyin Cahit *Tanzimat*'ın Ahmet Samim'i kendisinin öldürttüğünü ima ettiğini elinde delili olmadan kendisine katillik isnad ettiğini belirtmiştir.

Tanzimat'a göre *İntikad* ve *Sada-yı Millet*'in başına gelenlerden sonra tüm matbuat korku içerisine düşmüş, Hüseyin Suad ve arkadaşları da brom imtiyazını tekrar takip etmişlerdi. Hüseyin Cahit ise matbuat camiasından birisinin de ‘Hüseyin Cahit’ten korktuğumuz için brom meselesinden bahsetmedik’ demeyeceğini belirtmişti.

Tanzimat, üç arkadaşın tekrar imtiyazı takibe başlamalarının ardından Adliye Nazırı ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Necmettin Bey'in “*gayreti*” ve “*himmeti*” sayesinde Şûrâ-yı Devletten olumlu bir karar aldıklarını belirtmişti. Hüseyin Cahit bu ifadede başta Necmettin Bey olmak üzere Şura-yı Devlet azalarına yönelik ithamlar olduğunu belirtmiştir.

Tanzimat Meclis-i Vükela'daki sürecin son derece hızlı ilerlediğini senelerdir bekleyen işler olmasına rağmen bu işin görüşülüp bir iki gün içerisinde padişah onayını aldığını yazmıştır. Hüseyin Cahit, Meclis-i Vükela'da görüşülen işin sadece brom imtiyazı olmadığını, artık Abdülhamid devrinde olmadıklarını, evrakın aylarca sarayda bekletilmediğini belirtmiştir.

Tanzimat'a göre Hakkı Paşa imtiyazın verilmesini istememekle birlikte Hilmi Paşa ile Noradukyan Efendi'nin beklenmedik istifalarını hatırlama getirerek imtiyazın verilmesine karar vermişti. *Tanin*'e göre burada Hakkı Paşa'nın Hüseyin Cahit'i gücendirmesi durumunda İttihat ve Terakki'de kendi aleyhinde bir karar verileceğinden korktuğu kastedilmektedir.

Bundan sonra Hüseyin Suad ve Salah Cimcoz, Duyun-ı Umumiye'den Apikyan Efendi ile Paris'e giderek Fransız ve Belçikalı sermayedarlarla müzakerede bulunmuşlardı. Sermayedarlar tarafından imtiyaza 2.500.000 frank yani 125.000 Fransız altını teklif edilmiş ise de kabul etmemişler ve 4.000.000 frank yani 200.000 Fransız lirası karşı teklifte bulunmuşlardı. *Tanzimat*'ın istihbaratına göre sermayedarlar bu meblağı vermeye razı olmuşlardı. *Tanzimat*'ın hesabına göre bu iş her bir imtiyaz sahibine ortalama 60.000 Osmanlı Lirası kâr getirmişti. *Tanzimat*, Hüseyin Suad'ın hissesinin yarısının "kardeş payı" olarak Hüseyin Cahit'e ait olduğunu da eklemekteydi. Bu gibi kişilerin kamu menfaatini zarara uğratabilecek şekilde şahsi çıkar elde etmelerinin önüne geçmek gerektiğini belirtmişti.

Hüseyin Cahit, Lütfi Fikri'nin yaptığı işin muhalefet olmadığını hiçbir delil olmadan bir şahsı karalamanın ve tüm bir hükümeti iftiralara lekelemenin "ahlaksızlık" olduğunu belirtti. Hüseyin Suad Bey'in kardeşi olması dolayısıyla hakaret ve taşlamalara uğradığını ekledi. Kendisinin taşlanmasının nedeni ise İttihat ve Terakki'nin taraftarı olmasındandı⁴⁰. İki gazete arasındaki bu tartışma Divan-ı Örfî Kararnamesinin 6.maddesinde yer alan şahsiyata ilişkin makaleler neşretmeleri nedeni ile kapatılmalarına neden oldu⁴¹.

18 Mayıs tarihli *Şehrah* tartışmalardan uzak biçimde yayınladığı imzasız yazısında vefat etmiş bulunan kimyager Bonkofski Paşa'nın Bahr-i Lût hakkında vermiş olduğu raporun bulunup Babıali'ye gönderildiğini belirtmişti. Raporun suda mevcut olan brom, manganiz, potas, adi tuz ile bunların miktarlarını kesin olarak tayin ettiğini ve Bahr-i Lût'tan ortalama her sene 4.000.000 frank yani 200.000 lira gelir elde edilebileceğini beyan ettiğini belirtmiştir⁴².

Şehrah, iki gazetenin kapanması hakkında da görüş bildirmişti. *Şehrah*'a göre esaslı bir meselenin eleştirisi ile başlayan karşılıklı konuşma atışmaya dönüşmüştür. İstanbul Milletvekili Cahit Bey'in alakadar olmadığını ispat edemediği bir imtiyaz meselesi ortaya çıkmıştır. Bu meselede Hüseyin Cahit'in nüfuzunu kullandığı iddiası ortaya atılmıştır. *Şehrah*'a göre bu şahsiyat meselesi değildir. Eğer öyle ise o zaman bu memlekette gazeteden beklenen faydaya gerek kalmamıştır. Memleketin menfaatine çok fazla bağı olan Bahr-i Lût imtiyazını ele almayı sürdüreceklerini belirtmiştir⁴³.

19 Mayıs'ta *Tanin*, *Cenin*; *Tanzimat Zühre* adı ile kaldıkları yerden devam ettiler. *Zühre*, Hüseyin Cahit'in ve *Tanin*'in zorbalığından dem vürmüş, kendilerinin Divan-ı Harp ya da İttihat ve Terakki aleyhine laf söylemediklerini, Hüseyin Cahit'e olan itirazlarının İTC ile alakası olmadığını belirtmişti. İtirazlarının nedeni bir şirket inhisarıyla "clique" halinde herkesin hatta İTC azasının güvenini suiistimal ile şahsi menfaatlerinden başka bir şey düşünmemeleri idi. *Zühre*, Cahit Bey'in zamanında söylediği 'kendisinin ya da bir akrabasının hükümetten imtiyaz türünden bir menfaat temin etmesi durumunda bunu devlet hazinesine terk edeceği' yönündeki sözünü hatırlatmış ve hiç olmazsa kardeşine ait hisseyi devlete terk etmesini belirtmişti. İmtiyazın daha ucuza elden çıktığı haberlerine değinerek 'istemeyerek kendilerine 100.000 lira kaybetti diysek teessüf ederiz' demişti⁴⁴.

⁴⁰ "Dersim Mebusu Muhterem Lütfi Fikri Beyefendiye", *Tanzimat*, 17 Mayıs 1911; "Ahlaksızlık", *Tanin*, 18 Mayıs 1911. Cavid Bey bu imzasız mektubun Şeyhülislamzade Muhtar tarafından yazıldığını zan olduğunu belirtmişti. Bkz. Cavid Bey, *Meşrutiyet Rûznamesi*, C.I, Haz.: Hasan Babacan- Servet Avşar, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 143-144; Gazel, *age*, s. 110-111.

⁴¹ Serdal Aybek, *Tanin Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler (900-1050 Sayılar)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2013, s. 25; Gazel, *age*, s.34; "Gazete Tatili", *Şehrah*, 19 Mayıs 1911.

⁴² "Yine Bahr-i Lut Brom Madeni", *Şehrah*, 18 Mayıs 1911. 1904 tarihli dönemin baş kimyageri ve hıfzıssıhha umum müfettişi Bonkofski Paşa'nın raporu için bkz. BOA. *Yıldız, Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.SH.)*, 7/17; BOA. *BEO.*, 3895/292119.

⁴³ "Şahsiyat Meselesi", *Şehrah*, 20 Mayıs 1911.

⁴⁴ "Bugünün Baba Tahiri", *Zühre*, 19 Mayıs 1911.

Ertesi gün *Cenin* bu makale karşısında doğrudan *Zühre*'nin sorumlu müdürü Priştineli Hasan Bey'i muhatap aldı. *Cenin*, 17 Mayıs 1911 tarihli *Tanzimat*'taki imzasız makalenin yazarını sormakla birlikte kendisi de imzasız bir makale ile buna cevap vermeyi seçmişti. *Zühre*'nin imtiyazdaki hisselerinin ne olduğu sorusu karşısında *Cenin* cevap olarak, 15 ve 18 Mayıs 1910 tarihli yukarıda verilen açıklamalara atıf yapmış ve bu sözleri düşmanlarına karşı aynen tekrarladıklarını belirtmişti. Brom madeni imtiyazında zerre kadar iştirakleri olmadığını ve bu imtiyazın ne kadar menfaat temin edeceğini bilmediklerini yinelemişti. *Cenin*, inşallah iddia edildiği gibi 300.000 lira hatta 3.000.000 lira etsin demişti. Memlekette bu kadar maden imtiyazı almış yabancı arasında biraz da Osmanlı, Türk, Müslüman bulunsun diye de eklemişti. Kendilerinin buna memnun olacağını, "*dilenci kılıklı heriflerin*" ise hasetlerinden patlayacaklarını belirtmiş ve bir atasözü ile noktayı koymuştu; "*Zenginini malı züğürdün çenesini yorarmış*"⁴⁵.

Ertesi gün *Zühre*'de yayınlanan "*L.F.*" imzalı yazıda doğrudan Cahit Bey hedef alındı. Cahit Bey'in imzasız mektubun sahibini öğrenmek istemesi karşısında iki günden beri kendilerine yeterince sövdüğünü, makale sahibinin ismini vermeleri durumunda ona da söveceğini yazdı⁴⁶. Artık konu imtiyaz olmaktan çıkmıştı. *Cenin* ve *Zühre*'nin bu tartışması İrade-i Örfiye Kararnamesinin 6. Maddesine dayanarak iki gazetenin kapanmasına neden oldu. *Cenin* bu kez *Senin; Zühre, Tazminat* adını almıştı⁴⁷.

Bundan sonra *Tanin* konu ile ilgili yayın yapmadı⁴⁸. İmtiyazın merkezinde bulunan Salah Cimcoz yönetimindeki *Kalem* dergisi tartışmaların uzağında durdu. 1910 Mayıs'ında *Tanin* ile *Sada-yı Millet* arasındaki tartışmanın aynı mesele yüzünden 1911 Mayıs'ında bu kez *Cenin* ve *Zühre* arasında çıktığını, aynı şeylerin söylendiğini, bunun "*Tarih Bir Tekerrürdür*" kaidesine şimdiye kadarki en açık örnek olduğunu belirtmekle yetindi⁴⁹.

İki kez üst üste kapatılması ardından *Tazminat*'ta da bromla ilişkin yazıya pek rastlanmadı. Yayınladıkları bir haberde brom meselesi hakkında uzun bir mektup aldıkları; ancak geçen fırtınadan sonra bu meseleyi kurcalama niyetinde olmadıkları "...gazete ismi için klişe yaptırmaktan usandık!"ları belirtilmişti. Bununla birlikte kendilerine gelen mektubun bir parçasını yayınlamışlardı. Mektupta, imtiyazın feshine çalışmanın hem hükümeti hem de imtiyaz alanları üzeceği o yüzden imtiyaz sahiplerinin bunu Donanma Cemiyetine bağışlayabilecekleri önerisi yer almıştı. *Tazminat* da bu öneriyi beğenmişti⁵⁰.

Süreci kişiselleştirmeden işlemeye devam eden *Şehrah*'ın eleştirdiği konulardan biri de brom madenin müzayede edilmeden ihalesi idi. Maadin Nizamnamesinin 45.maddesine göre keşfedilmiş madenlerden olup da devletçe malum ve kayıt olunmuş madenlerle idaresi fesih edilmiş madenler Maden İdaresi tarafından resmen neşir, ilan edilip ve gerekirse bir sene müzayedesini yapıp senelik en yüksek oranda resm-i nisbi veren talibine iade olunurdu. Maadin Nizamnamesinin 46.maddesinde keşfedilmiş madenlerden olup da devletçe malum ve kayıt altına alınmamış olan veya bu nizamnamenin neşirinden 99 sene öncesine kadar işlenmemiş olan madenleri "*keşfedilmemiş madenlerden*" sayarak "*araştıranlar mucitlik haklarına mazhar olurlar*" denilmektedir.

Brom madenin çeşitli nedenlerle –unutma, tereddüt gibi- nezaretçe kaydedilmemiş olması da ihtimaldi; ancak Bahr-i Lût'ta bol miktarda brom-manganez bulunduğunu coğrafya ve kimya

⁴⁵ "Bugünün Baba Tahiri", *Cenin*, 20 Mayıs 1911.

⁴⁶ "Kafes Ismarlıyoruz", *Zühre*, 21 Mayıs 1911.

⁴⁷ Aybek, *agt*, s. 28; Gazel, *age*, s.34-35; "Gazete Tatili", *Şehrah*, 22 Mayıs 1911; "Tatilname Suretidir", *Tatil-i Neşriyat*, *Tazminat*, 22 Mayıs 1911.

⁴⁸ Cavid Bey *Tanin*'in iftiraya cevap vermeyip, kendisine hiçbir tecavüz vaki olmamış gibi davranmasından rahatsız olmuştu. Hasan Bey ve Hüseyin Cahit arasında bir düello tertip edilmesi gündeme gelmişti. Bkz. Cavid Bey, *age*, s.144-145. Ancak düello gerçekleşmedi. Bkz. Gazel, *age*, s. 114-115.

⁴⁹ "Tarih Bir Tekerrürdür", *Kalem*, 25 Mayıs 1911.

⁵⁰ "Brom İşi İçin Bir Suret-i Hal", *Tazminat*, 27 Mayıs 1911.

ile meşgul olan herkes biliyordu. *Şehrah*, meşhur kimyager Derviş Paşa'nın 1264'de basılan "*Usul-u Kimya*" adlı eserinin 166.sayfasında madenin bulunduğu işaret edildiğini, bu kitabın kimya derslerinde okutulduğunu ve 64 seneden beri bu bilginin memlekette bilindiğini belirtmekteydi. Bu madenin kayıtlı olmaması kabul edilse bile malum olunmaması kabul edilemezdi. Bu yüzden müzayede olmadan ihale olunamazdı.

Maadin Nizamnamesinin 2.maddesine göre tuzlu sular ile tabii tuzlu ve bakırlı sular ve sıcak, soğuk miyah-ı madeniye asli madenlerden sayılmaktadır. Buna dayanarak brom asli madenlerden sayılamaz. Yine Nizamnamenin 5.maddesine göre asli madenlerin işletilmesi 99 sene olarak ihale kılınmaktadır. Nizamnamede sayılan madenlerden damar halinde bulunmayan ve yığın halinde bulunan madenler, maden idaresinin takdirine göre 99 seneden fazla ve 40 seneden eksik olmamak kaydıyla ihale edilir denmektedir. Oysa bu ihale 25 seneliktir. Burada yine bir kanuna aykırılık vardır. Tüm bu nedenlerden ötürü muamele bir an önce feshedilmelidir⁵¹.

Şehrah'da "ع. م." imzalı bir makalede daha önce Aydın'da bulunan krom madeni imtiyazının padişahın yakınlarından Arif ve civa madeni imtiyazının başgiysici İsmet Beylere verilmesine rağmen işlemlerin uygun yapılmadığı gerekçesi ile imtiyazın feshedildiğinden bahsedilmiştir. Makalede bu örnek göz önüne alındığında araştırma ruhsatnamesinin verilmesinin bile kanunen caiz olmadığı Bahr-i Lût bromunun imtiyaz şeklinde devletin elinden çıkıp yabancılara verilmesine ilgili merciinin kayıtsız kalmayacağını ümit ettikleri yer almıştır⁵².

Şehrah "M.H." imzasıyla kendilerine gelen bir mektubu yayınlamıştır. "*Milletin hukukunu müdafaa büyük bir fedakârlık gösteren Şehrah'a*" yazılan mektupta, yapılan arşiv araştırması ardından yaklaşık 30 sene önce brom madeni imtiyazının keşfedilmiş madenlerden olarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildiğinin ortaya çıktığı yer almıştır. İmtiyazı alan kişi madeni işlememiş olduğundan hakkın düşürülmesi ise olasıdır.

Şehrah konuya ilişkin edindikleri bilgiye göre Ahmet Muhtar Paşa'nın bu yönde bir imtiyaz istediğini; ancak işlemin gerçekleşmediğini belirtmiştir. Burada önemli olan ise bu şekilde bromun malum, kayıtlı ve keşfedilmiş maden hükmüne girmesi olmuştur. *Şehrah*, Meşrutiyetin birinci şartının vükelanın sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. *Şehrah*, milletin böyle açık bir hakkını feda etmekten çekinmiyor gözükür Hükümet icra sorumluluğundan korkmuyor mu diye sormuştur⁵³.

Neue Logos gazetesinde *Tanin*, *Tanzimat* ve *Şehrah* arasında büyük bir kalem kavgası olduğu ve Hükümetin bu konudaki yayınlardan dolayı konuyu tekrar tetkike karar verdiği yer almıştır. *Şehrah* ise bu mesele hakkında kimse ile kalem kavgasında bulunmadıklarını, Bahr-i Lût brom madeni hakkında ilk olarak izahat verip konuya dikkat çekenin kendileri olduğunu belirtmiştir. İlgililerin isimlerini bile açıktan açığa bildirmediklerini onlardan da bir karşılık görmediklerini vurgulamıştır⁵⁴.

Basında tartışmanın hararetili bir şekilde devam ettiği bu süreçte *Şehrah*'daki yazıları sekteye uğratan gelişme 11 Temmuz 1911'de Zeki Bey'in suikast sonucu öldürülmesi olmuştur. *Tanin* dışında basın cinayeti politik bir suikast olarak tanımlamıştır. Cinayetin işlenmesindeki motivasyonun Zeki Bey'in gazetede haber yapmasını engellemek olduğu görüşü hâkimdir⁵⁵.

⁵¹ "Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup", *Şehrah*, 23 Mayıs 1911.

⁵² "Evrak ve Mekatib", "Yine Brom Madeni", *Şehrah*, 29 Mayıs 1911.

⁵³ "Brom Madeni Hakkında", *Şehrah*, 13 Haziran 1911.

⁵⁴ "Bahr-i Lut'taki Brom Madeni" *Şehrah*, 22 Haziran 1911.

⁵⁵ "The Murder of Zeki Bey", "A Third Arrest", *The Times*, 13 Temmuz 1911. İTC Kâtib-i Umûmîsi ve Murahhas Mesûlü Hacı Adil Bey'in Cemiyete atfedilen iddiaları reddeden bir beyannamesi basında yer almıştır. Hüseyin Cahid Bey, Cemiyet tarafından yaptırılacak bir siyasi cinayetten daha fazla hiçbir şeyin Cemiyete zarar vermeyeceğini belirtmiş ve iddiaları reddetmiştir. Bkz. "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Renin*, 15 Temmuz 1911; *Gazel*, age, s. 127.

4- Mehmet Tevfik Bey'in İtirazı

“Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Mülga Meclis Azalığı Başkâtibi Mehmet Tevfik imzası” ile Şehrah’a ve Devletin çeşitli makamlarına yazılar gönderen Mehmet Tevfik Bey işin peşini bırakmayan bir diğer isim oldu.

22 Mayıs 1911’de Meclis-i Ayan’a gönderdiği dilekçede Mehmet Tevfik Bey maden-i asliyeden olan “kaya tuzu, tuzlu sular ile tabi tuzlu ve bakırlı sular ve sıcak ve soğuk miyah-ı madeniye” üzerinde durmuştur. Söz konusu sular yüzey arazide mevcut olarak toprak içinde bir kaynaktan çıkan sıcak ve soğuk su ve buna benzer devası fenni olarak kanıtlanmış sular ile Ergani madeninde ve Bayburt kazası helva madeninde yer altından çıkarılan ve demiri bakıra çeviren bakırlı suları kapsamaktadır. Bunlardan helva madeni bugün müzayede edilerek mültezime ihale olunmaktadır. Miyah-ı madeniye için verilen ruhsatname ile imtiyaz muamelesi nizamnamenin 2.ve 3.maddelerinde çeşitleri sayılan maden-i asliye ve maden-i sathiyeden ayrı tutulmuştur. Bu kısım madenin 40-99 sene müddetle ihale olunacağı açıkça ifade edilmesine karşı brom madenin 25 sene müddetle ihalesi meselesi etraflıca düşünülmesi gereken bir durumdur.

Mehmet Tevfik, önceden 100.000 lira bedel ile İngilizlere devredilmiş olan borasit madenlerini bugün 2.000.000 lira ile Amerikalıların satın almaya talip olduklarının unutulmaması gerektiğini belirtmiştir. Bahr-i Lût’ta bromun keşfedildiği ve memleketin servetinden bulunduğu açıktır. Bunlar göz önüne alındığında memlekette 300-400 bin ve emsalî üzere 2-3.000.000 radesinde hasar ve kayıp olacağı da ortadadır.

Mehmet Tevfik Bey işin Şûrâ-yı Devlet, Meclisi Vükela ve Meclisi Mebusan tarafından onaylandığını, memleketin menfaatini koruma işinin Meclis-i Ayan’a intikal ettiğini belirtmiştir. Muamelenin kabulünün memleketin menfaatine zarar verecek olması göz önüne alındığında gerekli tetkikatın yapılmasıyla hazinenin ve memleketin hakkının elde edilmesini istemiştir⁵⁶.

Mehmet Tevfik Bey Meclis-i Ayan’a gönderdiği ve Şehrah’da aynen yayınladığı ikinci bir dilekçesinde eski araştırma ruhsatnamelerinde ve nizamiyede kayıt ve işareti bile görünmeyen miyah-ı madeniye için maden-i asliye ve sathiyeye ait ruhsatname kullanıldığını belirtmişti. Oysa bir kaynakta veya yeraltında kaynayan miyah-ı madeniye Maadin Nizamnamesinden başka bir özel nizamname hükmüne tabi tutularak imtiyazın yürütülmesi gerektiğini; ancak henüz böyle bir nizamnamenin yürürlüğe koyulmamış olduğunu vurgulamıştır. Yerüstünde ve yeraltındaki maden-i asliye ve sathiyeye kıyasen ve onlarda yürütülen hükümleri içine alarak araştırma ruhsatnamesinin verilmesi ve Nezaretçe imtiyaz işinin yürütülmesi kanunun yanlış yorumlanması yüzünden devleti zarara uğratacak bir mesele olarak görülmüştür⁵⁷.

Tevfik Bey 30 Mayıs 1911’de Meclis-i Ayan Reisi Said Bey’e bir telgraf göndererek, imtiyazı nizamlara aykırı şekilde verilen brom madeni hakkında 9 ve 16 Mayıs 1327 tarihlerinde gönderdiği layihaların gereğinin önümüzdeki oturumda kararlaştırılması talebinde bulunmuştur⁵⁸.

Bu dönemde Trabzon maden sularına uygulanan işlem gündemdeydi. Mehmet Tevfik Bey, Şehrah’a gönderdiği yazıda miyah-ı madeniye sayılan şifası fenni olarak belli olan Trabzon’daki şane ve kisarna maden sularında uygulanan işlemin istisnai bir muamele olduğunu ve içtihat yapıldığını belirtmiştir. Bir kanun ve nizama dayanmayan bu uygulamanın Bahr-i Lût brom madeni imtiyazının verilmesi adına bir örnek olamayacağını vurgulamıştır⁵⁹.

⁵⁶ BOA. ŞD., 494/10.

⁵⁷ “Brom Madeni Hakkında İstid’a’ Suretidir”, Şehrah, 2 Haziran 1911.

⁵⁸ BOA. ŞD., 494/10; “Telgrafnamedir”, Şehrah, 2 Haziran 1911.

⁵⁹ 25 sene önce bu maden suları için imtiyaz ve araştırma ruhsatnamesi verilmişti. Fakat işlemlerde gecikme olmuştu. Meşrutiyetin ilanı ardından ihale işleminin yapılmasına ilişkin dilekçe üzerine Tefvik Bey’in azasından bulunduğu Meclis-i İdare-i Nezarette meydana gelen görüşmeler sonucunda eldeki Maadin Nizamnamesine göre şartname ve mukavelename maden suları için uygulanabilir görülmemiştir. İhalenin gerekliliğine karar verilmiş bununla birlikte

Mehmet Tevfik'in dilekçesi Meclis-i Ayan tarafından 25 Mayıs 1911'de Sadrazamlık makamına gönderilmişti⁶⁰. Konu Şûrâ-yı Devletle ele alınacak, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin de görüşüne başvurulacaktı⁶¹. 31 Ağustos 1911'de Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı tarafından Şûrâ-yı Devlete yazılan yazıda, Tevfik Bey tarafından verilen layihanın bu iş hakkında tekrar araştırma yapılacak ve görüş sunulacak nitelikte görülmediği belirtilmişti.

10 Ağustos 1912'de Mehmet Tevfik Bey yeniden Şûrâ-yı Devlet Başkanlığına bir dilekçe yazmıştır. Burada 1877'de Bahr-i Lût'taki klorür dü magnezyum, klorür dü potasyum ve iyot dü potasyum tuzlarının ihracının başka talibine ruhsat vermemek üzere Fransa tebaasından Mösyö Martin ve beraberindekilere verildiğini hatırlatmış ve madenin keşfedildiğinin bu suretle sabit olduğunu belirtmiştir. Dilekçelerine cevap verilmediği yönünde eleştiride bulunmuştur⁶². Şûrâ-yı Devlet imtiyazın verildiği, Meclis-i Vükela tarafından onaylandığı, Padişah fermanının da verildiği göz önüne alındığında Tevfik Efendi'nin arzuhalleri üzerine yapılacak bir şey görülmediği kararına varmıştır⁶³.

5- İmtiyazın İşleyişi

Salah Cimcoz ve arkadaşlarının imtiyazı elde etmeleri oldukça zahmetli olmuştu. 1911'de Salah Cimcoz ile Hüseyin Suad, Bahr-i Lût'a gitmişler imtiyazları ile ilgili işlerle meşgul olmuşlardı⁶⁴. Kendi başlarına brom madenini çıkarmaları olası görülmemiş olsa gerek ki Hüseyin Suad'ın deymi ile imtiyazı “bir yağlı müşteriye satmak veyahut bir şirket halinde işletmek sırası gelmişti”.

Cenab Şahabeddin'e göre Fransızlar en uygun müşteri idi, mutlaka Paris'e gitmek gerekti. Salah Bey imtiyazın tamamen satılması taraftarı değildi. Paraları yiyip bitireceklerinden endişe ederdi. Hüseyin Suad kendi durumunu “...her şeyde olduğu gibi bu imtiyaz işinde de bir düşüncem yoktu. İşin alayında idim. Ya, para etmezse? derdim” şeklinde anlatmaktadır. Cenab Şahabeddin ise dünyanın yegâne brom madeni imtiyazının ellerinde olduğu ve mutlaka yüksek fiyata satmak gerektiği düşüncesindeydi. Sonuç itibarıyla imtiyazın yalnızca belirli bir yüzdesini satma konusunda anlaşılabilir. Salah ve Hüseyin Suad Beylerin Paris'e gitmesine karar verdiler.

Paris'te Reşid Ayyazi ve Avukat Metr Noricanı onlara büyük sermaye grupları ile ilişkiye geçme konusunda aracılık etmişti. Hüseyin Suad ve Salah Beyler başlangıçta %50 hisse istemelerine rağmen %5'er hisseden %15 hisseye sahip olma konusunda anlaşmışlardı. 3.000.000 için %5; fazlası olması durumunda %7,5 komisyon vermeyi de kabul etmişlerdi.

Reşid Ayyazi aracılığı ile Hüseyin Suad ve Salah Beyler Dreyfus Bankasının direktörü ile görüşmüşlerdi. Dreyfus'un direktörü hissedar istemediklerini belirtmişti. Salah ve Hüseyin Beyler teklifi istemeyerek de olsa kabul etmişler, karşılığında 7.000.000 frank istemişlerdi. Direktör ise kabul etmemişti. Daha sonra Paris'in merkez eczanesinin sahibi kendileri ile görüşmek istemiş ve maden için 150.000 frank teklif etmişti. Bu teklifi de Hüseyin ve Salah Beyler kabul etmemişti. Eli boş dönmek zorunda kalmışlardı⁶⁵; ancak maden imtiyazını satmak amacıyla Fransa'ya tek gidişleri bu olmamıştı.

alışılmış şartların dışında halkın menfaatine bazı düzenlemeler yapılmıştı. Bunların arasında söz konusu maden sularından her sınıf halkın içebilecekleri miktarı bedava almaya haklarının olması, satılacak şişelerden %10 vergi alınması, orada yaşayan ahalinin içmelerinin engellenmeyeceği gibi maddeler vardır. Bkz. “Bahr-i Lut Brom Madeni Münasebetiyle”, *Şehrah*, 23 Haziran 1911.

⁶⁰ BOA. ŞD., 494/10.

⁶¹ BOA. BEO., 3898/292318.

⁶² BOA. ŞD., 494/10.

⁶³ BOA. ŞD., 494/10; BOA. BEO., 4118/308849.

⁶⁴ “Hem Hatırlar, Hem Gülerim”, “Anlıyan Adam”, *Akşam*, 26 Şubat 1936.

⁶⁵ “Hem Hatırlar, Hem Gülerim”, “Paris'te İki Günlük Milyoner Hayatı”, *Akşam*, 12 Mart 1936.

Hüseyin Suad ve Salah Cimcoz'un ikinci rotası Lyon'daki Maden Bankası olmuştu. Müşir Fuad Paşa onlara bu konuda bir tavsiyename vermişti. Maden Bankasının eski Direktörü ile Fuad Paşa yaklaşık 30 yıl önce maden işleri hakkında görüşmüşlerdi. Bununla birlikte Banka artık madencilikle uğraşmamakta sadece bankacılıkla meşgul olmaktaydı. Yeni Direktör kendilerine yardımcı olamayacağını söylemişti. Hüseyin Suad, Salah Cimcoz'a “*Biz bu uğursuz madenden vazgeçelim azizim, başımıza herkesi güldürecek vakalar getirecek...*” demişti⁶⁶. Sonuç itibariyle teşebbüsleri akim kalmıştı.

Salah Cimcoz ve arkadaşları bu imtiyazı 13 Kanunisanı 1326/ 26 Ocak 1911 tarihli ferman ile almışlardı. 9 Ağustos 1911'de Maadin Nizamnamesinin 58.maddesine teslim alma işlemleri yapılmıştı. Maadin Nizamnamesinin 59.maddesine göre teslim tarihinden itibaren 2 yıl içerisinde söz konusu madenin imaline başlanması gerekmekteydi; fakat bu durum gerçekleşmemişti. 31 Temmuz 1913 tarihli arzuhalde imtiyaz sahipleri savaş nedeniyle imalata başlayamadıklarını belirtmiş, imalat için kendilerine savaşın bitiminden itibaren 6 ay süre verilmesini talep etmişlerdi. Mazeretleri kabul görmüş ve 59.madde gereğince imtiyaz sahiplerine imalata başlamaları için 11 Aralık 1913 tarihinden itibaren 6 ay süre verilmişti. Bu süre 10 Haziran 1914'de son bulmuştu. 9 Haziran'da Kudüs Mutasarrıflığından gönderilen yazıya göre imtiyaz sahipleri imalata başlamamışlardı. Nizamnamenin 60.maddesi hükmünce bu durumda söz konusu maden imtiyazının feshi gerekmekteydi. İmtiyazın feshi konusunda Maden Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından 2 Temmuz 1914'de bir yazı kaleme alınmıştır. Fesih karşısında imtiyaz sahiplerinin itirazları olması durumunda 3 ay içerisinde Şûrâ-yı Devlete başvurmaları belirtilmiştir. Bu yöndeki tebliğ 20 Temmuz'da teslim edilmiştir. Bu tarihten itibaren 3 ay geçmesi ardından imtiyaz sahipleri tarafından herhangi bir müracaat söz konusu olmamıştır. Bu nedenle söz konusu maden imtiyazının feshi uygun görülmüştür⁶⁷.

20 Ocak 1915'de imtiyaz feshedilmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde konu tekrardan 7/6/1925 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında gündeme gelmiştir. Harbi Umumi sırasında imtiyaz şartlarının yerine getirilmesine imkân bulunmadığı yönünde daha önce dilekçe ile itiraz eden Salah Cimcoz tarafından, Harbi Umuminin doğurduğu zaruri sebepler nedeniyle söz konusu madeni işletmenin mümkün olmadığı ve madenin bulunduğu yer savaş sahası olması nedeniyle işçi tedariki ve çalışılması konusunda engeller bulunduğu göz önüne alınmaksızın yapılan fesih işleminin kanuni olmadığı bildirilmiş ve fesih kararının iptali istenilmiştir. Söz konusu mazeret kabul görmüştür. Pek çok meselede harbin yarattığı zorluklar göz önüne alınarak işlem yapıldığından imtiyazın feshi kararının iptal edilmesi ve imtiyazın iadesi kararlaştırılmıştır⁶⁸.

1925'de fesih kararının bozulması önemlidir; nitekim dünyada bromun kullanım alanında 1923-1924 yılında bir kırılma yaşanmıştır. Bu dönemden itibaren kurşunlu benzinin bir motor yakıtı olarak piyasaya sürülmesi ardından bromun benzinli motorlarda kullanılması brom ihtiyacını arttırmıştır⁶⁹.

6- Maden İmtiyazına Yönelik İngiliz ve Fransız Rekabeti

Bahr-i Lût sahası I. Dünya Savaşı ardından gelişen süreçte Türkiye'nin elinde değildi. İngiltere, Filistin yönetimini ele geçirmişti. Bölgedeki Osmanlı mirası ise İngiliz Hükümeti ve İngiliz medyası tarafından görmezden gelinmişti; fakat kısa bir süre sonra bu miras karşılına çıktı. Salah Cimcoz ve arkadaşları Ocak 1915'de imtiyazları feshedilmesine rağmen 7 yıl sonra Osmanlı Maliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Nesim Russo'ya imtiyazı satmışlardı. Nesim

⁶⁶ “Hem Hatırlar, Hem Gülerim”, “Lyon'da Yalancı Arslan”, *Akşam*, 27 Temmuz 1936.

⁶⁷ BOA. ŞD., 1251/18; BOA. *İrade, Ticaret ve Ziraat (İ.TZT.)*, 1/37.

⁶⁸ BCA. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 30.18.1.1./14.33.17.

⁶⁹ 1923'de ABD'de 842,352 pound brom üretildi. 1880'de bu rakam 404,690 pound iken 1936'da 20,609,025 idi. 1937'de sadece bir tesisin kapasitesi 1935'deki ABD'nin toplam üretimini aştı. Bkz. Fisher, *agm*, s. 293-294.

Russo, bayındırlık işlerine yabancı sermayeyi çekme konusunda Osmanlı dönemindeki örnekleri takip etti ve İngiliz iş adamı William Maitland Edward'a imtiyazın kontrol payını sattı.

Edward'ın işi gerçekleştirebilmesi için İngiliz Sömürgeler Dairesine fermanı kabul ettirmesi gerekiyordu. 1925'de Bakanlar Kurulunun, imtiyazı Salah Cimcoz ve arkadaşlarına iadesi Edward'ı doğrudan etkiledi ve Sömürgeler Dairesindeki mücadelesini arttırdı. Sömürgeler Dairesindeki kamu Lozan Antlaşması gereğince bu iddiaların Türklerin Filistin'deki haklarının sona ermesi ardından geçerli olmayacağı yönündeydi. Sömürgeler Dairesi, Lozan'ın XII. Protokolü'nün⁷⁰ sadece Osmanlı Döneminde ayrıcalık verilen müttefik devletlerin uyruklarını kapsadığını belirtti. Söz konusu imtiyaz mevcut dönemde kısmen İngiliz vatandaşlarının elindeyse de Hükümet, orijinal imtiyazın müttefik olmayan Osmanlı uyruklarına verildiğine dikkat çekti. Bundan sonra imtiyazın hangi tarihte müttefik uyrukların eline geçtiğine yönelik bir dizi tartışma yaşandı. Sömürgeler Dairesi 30 Ekim 1918'e kadar müttefik vatandaşların eline geçmemiş herhangi bir imtiyazı kabul etme zorunlulukları olmadığını açıkladı. Bu durum Edward ve Nesim Russo'nun imtiyazını dışarıda bıraktı. Edward ise Londralı iş adamı K.D.Vacha'nın ekonomik desteğini aldı. Bu ortaklık Fransızları sürecin içerisine çekti⁷¹.

İngiltere'de Bahr-i Lût imtiyazına sahip olmak için mücadele eden üç grup vardı; Moshe Novomeysky ile Thomas Gregorie Tulloch, Lord Inverforth, Maitland Edward ile Major Henry. *Observer*'ın muhabiri, Türkiye kaynaklı imtiyazı elinde tutan bu üçüncü grubun Fransız etkisinde olduğunu göz önüne alarak Sömürgeler Dairesinin imtiyazı başkasına vermesi durumunda sorunun uluslararası olarak gündeme geleceği yorumunu yapmıştı. Gazetede belirtildiğine göre Lût Gölü tuzları çok değerliydi ve Allenby Filistin'i İngiliz bayrağı altına sokana kadar burada hiçbir ciddi araştırma yapılmamıştı⁷².

İngiltere'de desteklenen grup Novomeysky ve Tulloch'un önderliğindeki Palestine Potash Limited (PPL) idi. Şirket, 1 Ocak 1930'da 75 yıl süre ile Lût Gölünün kuzeybatı ucunda yaklaşık 5 km²'lik alanı kapsayan imtiyazı aldı ve Lût Gölündeki mineral tuzları, kimyasalları çıkartma hakkını elde etti⁷³.

Mayıs 1930'da bir Fransız grup tarafından, arkasında büyük bir şirket grubunun desteği ile Syndicat Français des Potasses de la Mer Morte (SFPMM) kuruldu. Vacha da Londra'da Madagascar Mining Syndicate isimli kardeş bir şirket kurdu. Böylece İngiltere'nin potas kaynağını güvenceye alma becerisi Osmanlı imtiyaz iddialarının dünyanın ikinci büyük potas işletmecisi tarafından desteklenmesi ile tehdit edilir duruma geldi. Lût Gölü meselesi eski Osmanlı Ortadoğu'sundaki doğal kaynaklar üzerinde Avrupa rekabetine dönüşmüştü.

1930 baharında Fransız Dışişleri SFPMM'ye açık desteğini ortaya koydu ve imtiyaz meselesini Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na götürmeyi gündemine aldı. İngiltere Dışişleri, Fransız Hükümetine Lût Gölü meselesini hakeme götürerek çözüme önerisinde bulduysa da Fransa reddetti. İngiltere ve Fransa bir yandan bölgesel etki alanlarını arttırmaya çalışırken diğer yandan bölgedeki Alman ve Rus tehdidi rekabetlerini sınırlamaktaydı. Lozan Antlaşmasının

⁷⁰ Osmanlı İmparatorluğundaki birtakım imtiyazlara ilişkin protokolün 1.maddesine göre Osmanlı Hükümeti ya da herhangi bir yerel makam ile Türkiye dışındaki Bağıtlı Devletlerden birinin uyrukları arasında, 29 Ekim 1914'ten önce usulüne uygun olarak yapılmış ayrıcalık sözleşmeleri ve bunlara ilişkin olarak sonradan yapılmış anlaşmalar geçerlidir. Bkz. Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, İkinci Takım, C. II, YKY, İstanbul 2001, s.100-104.

⁷¹ Jacob Norris, *Land of Progress: Palestine in the Age of Colonial Development, 1905-1948*, Oxford University Press, Oxford 2013, s.181-183.

⁷² "Dead Sea Riches", "Who will Get the Concession", "The Main Issues", "Three Groups in the Field", *The Observer*, 15 Temmuz 1928.

⁷³ Şirket 31 Ekim 1929'da Londra merkezli kurulmuştu. 1931'de brom üretmeye başladı. 1935'de İngiliz pazarının toplam tüketiminin %75'ini sağlar hale geldi. 1932'de potasyum üretmeye başladı ve kapasitesini arttırdı. Bkz. "Palestine Potash", *The Times*, 18 Şubat 1935.

Osmanlı imtiyazına uygulanabilirliği konusundaki şüpheleri, Fransız Dışişlerini Lahey'de açık bir çatışmaya girmekten uzaklaştırdı. Sonuçta Fransa, konuyu Lahey- Milletler Cemiyetine götürmek yerine İngiliz mahkemelerine yöneldi. 1933'de Fransız grup, İngiltere'deki kardeş şirketi Madagascar Mining Syndicate'i Londra'da Yüksek Adalet Divanında dava açmaya yönlendirdi. Bunun üzerine PPL ve Sömürgeler Dairesi konuyla ilgili deliller toplayabilmek için hukukçularını Türkiye'ye gönderdi⁷⁴.

Salah Cimcoz ve arkadaşlarından bu imtiyazı alan Josef Şampetye ve ortaklarından oluşan bir İngiliz grubun, Lût Gölündeki tuzlara talip çıkan PPL'nin girişiminin engellenmesi ve bu girişimlerinden meydana gelen milyonlarca liralık zararlarının kendilerine ödenmesi talebi ile Londra Yüksek Mahkemesinde dava açtıkları Türk basınında yer aldı⁷⁵. Dava dolayısıyla Türk şahitlerin ifadelerini almak üzere önce Ankara Ticaret Mahkemesinde istinabe⁷⁶ yapılmıştı. Maadin Umum Müdür Vekili Bedri Hüsnü Bey ve bazı yetkililerin ifadeleri alınmıştı⁷⁷. Ardından İstanbul İkinci Ticaret Mahkemesinde istinabe celsesi görülmüştü. Üç saat süren dava duruşmasında iki tarafın 20'den fazla bulunan İngiliz avukatları tarafından Türk avukatları aracılığı ile şahitlere yüzlerce soru yöneltilmişti. Sorulan sorular arasında Salah Cimcoz ve arkadaşlarının böyle bir imtiyaz alıp almadıkları; bu imtiyazın bir İngiliz gruba devir ve ferağ edilip edilmediği; imtiyazın feshedildiğini bilip bilmedikleri yer almıştı. Davada hazır bulunan Salah Cimcoz imtiyazı Padişahın 1327 tarihli fermanı ile aldıklarını belirtmişti. İmtiyazı Josef Şampetye ve arkadaşlarına devrettiklerini de teyit etmişti. Bununla birlikte sonradan imtiyazın feshedildiğinden haberi olmadığını belirtmişti. Salah Cimcoz, mahkemede Hüseyin Suad ve Cenab Şahabeddin'in bu imtiyaz işinde kendisi ile ortak olduklarını bununla birlikte işleri kendisinin takip ettiğini anlatmıştı.

Bir diğer şahit Noter Mithat Cemal Bey davacı gruba imtiyazın devredilmesi için imtiyaz sahipleri ile eski Maliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Nesim Roso arasında yapılan anlaşmanın kendi huzurunda imzalandığını belirtmişti. Lût Gölünün bulunduğu eski Kudüs Sancağında mutasarrıf olan Cemal Bey de imtiyazın verildiğini hatırladığını, resmî gazetede ilan yapıldığını, bununla birlikte fesih haberi olmadığını belirtmişti. İstinabenin zabıtları İngiliz Yüksek Mahkemesine gönderilmişti⁷⁸.

11 Temmuz'da İngiliz Yüksek Mahkemesinde görülen duruşmada ana mesele 1911'de Padişah'tan alınan ferman ile davacıların mı yoksa 1930'da Filistin Yüksek Komiserinden alınan kanuni mülkiyetle davalıların mı Lût Gölünden tuz, brom, potasyum gibi madenleri çıkartma hakkını elde ettikleriydi.

Savunma grubu mahkemenin davaya bakma konusunda yetkili olmadığını belirtmişti. Padişah tarafından verilen imtiyaz taşınmaz mallarla alakalıydı. İngiliz mahkemelerinin başka bir ülkede bulunan taşınmaz mal üzerinde hukuki sorumluluğu yoktu. İlaveten savunma yargılama yetkisinden ayrı olarak bir devletin daha önceki idarecileri tarafından verilen imtiyazın yeni devletin yeni idarecilerince tanınmasına gerek olmadığını belirtti. Burada mesele yeni idarecinin böyle bir imtiyazı tanıyıp tanımadığı idi⁷⁹.

⁷⁴ Norris, *age*, s. 184-185.

⁷⁵ "Lût Gölündeki Tuz İmtiyazı Davası", "İstinabe Zabıtları Dün İngiltereye Gönderildi", *Cumhuriyet*, 31 Kanunusani 1934.

⁷⁶ İstinabe bir davanın görülmekte olduğu mahkemeye gönderilmek üzere başka bir yerde bulunan tanığın ifadesinin bulunduğu yerdeki mahkeme tarafından alınmasıdır.

⁷⁷ "Brom Madeni Meselesi", "Londradan On Kişilik Bir Avukat Grup Geldi", *Akşam*, 30 Kanunusani 1934.

⁷⁸ "Lût Gölündeki Tuz İmtiyazı Davası", "İstinabe Zabıtları Dün İngiltereye Gönderildi", *Cumhuriyet*, 31 Kanunusani 1934.

⁷⁹ "King's Bench Division", "Extraction of Salts From The Dead Sea", "Berloty and Others V. Palestine Potash Limited", *The Times*, 12 Temmuz 1934.

Bir sonraki duruşma 17 Temmuz'da gerçekleşti. Davacılar hükme razı olmuştu. Savunmaya göre İngiliz Hükümeti hiçbir zaman davacıların imtiyazını tanımamıştı. Savunma avukatlarına göre bu iddiaların ortaya atılması ise onlar için zarar verici olmuştu, Türkiye, Filistin ve Paris'ten seçkin avukatlar getirmek için büyük masraflar ödemek zorunda kalmışlardı. Savunma davanın tamamen reddedilmesini, mahkeme masraflarının da verilmesini istedi. Sonuç olarak yargıç, mahkeme masrafları ile hüküm verilmesine karar verdi⁸⁰.

11 ve 17 Temmuz'da görülen davada davacı şirket aleyhine karar verilmişti. Davacılar tarafından iddia edilen imtiyaz Filistin ve Ürdün hükümetlerince tanınmamıştı. Hiçbir koşulda davacılar, imtiyaz konusunda hakka sahip değildi. Davacıların Filistin ve Ürdün'de dava açmaları ise engellenmemekteydi⁸¹. İngiliz Yüksek Mahkemesinin konunun yetki dışında olduğu kararı teorik olarak davanın Filistin mahkemelerinde görülmesi için kapıyı açık bırakmıştı; ancak içlerinde Filistin uyruklular olmadığı için Fransız ekibin duruşma alması mümkün değildi. İngiliz Yüksek Mahkemesi ise Madagascar Mining Syndicate'in PPL'ye 4,924 £ tazminat ödemesine hükmetmişti. Vacha ödemeyi reddedecekti. PPL onu mahkemeye verecek, usulünce yapılan yargılama şirketin iflasını beraberinde getirecekti⁸².

Sonuç

1909-1934 yılları arasındaki gelişimini ele aldığımız Bahr-i Lût brom madeni imtiyazı, imtiyazı alan Cenab Şahabeddin, Salah Cimcoz, Hüseyin Suad'ın kamuoyunda tanınmış isimler olması ve beraberinde getirdiği tartışmalar ile ön plana çıkmakta, diğer imtiyazlardan ayrılmaktadır. Brom madeni imtiyazının öncelikle Maadin Nezareti ve Şura-yı Devlette ardından Meclisi Mebusanda ve en şiddetli biçimde basında tartışmalara konu olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızda bu tartışmalar tarafların görüşlerinin anlaşılması bakımından ayrı ayrı incelenmiştir.

Esasen tüm tartışma imtiyazın Maadin Nizamnamesine uygun olmadığı temeline dayanmaktadır. Tüm bu süreçte İttihat ve Terakki aleyhinde oldukça canlı bir muhalefet olduğu unutulmamalıdır. Muhalefet imtiyazın verilmesinde bir usulsüzlük olduğu, yolsuzluk yapıldığı görüşündedir. İmtiyazın ilk başvurusunda Şura-yı Devletten geçmemesi bu yöndeki şüpheleri güçlendirmiştir. Muhalefet için imtiyazı, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilendirmek Hüseyin Suad'ın İstanbul Milletvekili ve *Tanin* gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit'in kardeşi olduğu göz önüne alındığında zor olmamıştır. Denilebilir ki brom madeni imtiyazı, muhalefetin İttihat ve Terakki eleştirisindeki bereketli bir argümanı olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin sözcüsü konumundaki *Tanin* daha ziyade savunma durumunda kalmıştır. Yine de *Tanzimat* ile girdiği kalem kavgasında iki gazete de kapatılmaktan kurtulamamıştır. *Şehrah* gazetesi, süreci kalem kavgasına dönüştürmemiş, araştırmaya dayalı haberler yayınlamıştır. *Şehrah*'ın muhalefette kararlı bir duruş sergilediği görülmüştür. II. Meşrutiyet dönemi kamuoyunda ülkeye ait yeraltı kaynaklarının yabancıların eline geçmesi konusundaki hassasiyetin kendisini gösterdiği tespit edilmiştir. Aynı hassasiyet başlangıçta imtiyaz sahipleri tarafında da görülmekle birlikte kısa süre sonra bu isimlerin imtiyazı Avrupalı sermayedarlara satma yoluna gittikleri anlaşılmıştır.

I.Dünya Savaşı ertesi Filistin'deki İngiliz hakimiyetine rağmen 1925'de Salah Cimcoz ve arkadaşlarına verilen imtiyazın fesih kararının bozulması bir diğer dikkat çekici meseledir. Anlaşıldığı kadarıyla Türkiye tarafında imtiyazın sürdürülebilir olduğu görüşü hakimdir. Salah

⁸⁰ "King's Bench Division", "Extraction of Salts From The Dead Sea", "Berloty and Others V. Palestine Potash Limited", *The Times*, 18 Temmuz 1934; "Dead Sea Salts Dispute", "A Judgement for Defendants", *The Manchester Guardian*, 18 Temmuz 1934.

⁸¹ "Palestine Potash", *The Times*, 18 Şubat 1935.

⁸² Norris, *age*, s. 185.

Cimcoz ve arkadaşlarından bu imtiyazı halihazırda almış bulunan grubun, Fransızları sürecin içine dahil etmeleri ile konu uluslararası arenaya taşınmıştır. Lozan Antlaşmasının yorumlanması imtiyaz meselesinde kilit rolü oynamıştır. Sonuçta İngiliz Sömürgeler Dairesinin desteklediği PPL imtiyazı elde ederek fermanın getirdiği hakları ellerinde tutan Fransız grubu sürecin dışında bırakmayı başarmıştır.

Kaynakça

1- Arşiv Belgeleri

A) T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO.), 3808/285543; 3852/288828; 3895/292119; 3898/292318; 4118/308849.

İrade, Ticaret ve Ziraat (İ.TZT.), 1/37.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 144/11.

Sadaret, Mukavelenameler (A.)DVN.MKL.), 15/24.

Şura-yı Devlet (ŞD.), 494/10; 545/46; 548/31; 1184/9; 1251/18.

Yıldız, Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y..PRK.SH.), 7 /17.

B) T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 30.18.1.1./14.33.17.

2- Resmi Yayınlar

Düstur, Tertip:1, Cilt:8., Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1943.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre: 1, İçtima Senesi:3, Cilt:6, İnikad: 87, 16 Nisan 1327 (1911); Devre:1, İçtima Senesi: 3, Cilt: 6, İnikad: 88, 18 Nisan 1327 (1911).

3- Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Kalem

Sada-yı Millet

Şehrah

Tanin

Tanzimat

Tercüman-ı Hakikat

The Manchester Guardian

The Observer

The Times

4- Araştırma ve İnceleme Eserleri

AYBEK, Serdal, *Tanin Gazetesi İnceleme ve Seçilmiş Metinler (900-1050 Sayılar)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2013.

- BİLGE, Mustafa, "Lût Gölü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.27, Ankara 2003, s.230.
- Cavid Bey, *Meşrutiyet Rûznamesi*, C.I, Haz.: Hasan Babacan- Servet Avşar, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, 1943, s.117-126.
- FISHER, Robert, "Bromine", *The Military Engineer*, C.30, S.172, 1938, s.293-294.
- GAZEL, Ahmet Ali, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasi Mücadelesinde Lütü Fikri'nin Tanzimat'ı*, Çizgi Kitapevi, Konya 2007.
- GÜRİSOY, Belkıs, *Hüseyin Suad Yalçın ve Eserleri*, Ankara 1996.
- İNÜĞÜR, Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul 1982
- KABACALI, Alpay, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*, Altın Kitaplar, Ankara 1993.
- KESKİN, Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)", *OTAM*, S. 29, 2011, s.25-148.
- MADURA, Jeffry - R.H. Petrucci- F.G. Herring -C. Bissonnette, *Genel Kimya, İlkeler ve Modern Uygulamalar*, Çev. Tahsin Uyar- Serpil Aksoy- Recai İnam, Palme Yayıncılık, Ankara 2015.
- MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)*, İkinci Takım, C. II, YKY, İstanbul 2001.
- NORRİS, Jacob, *Land of Progress: Palestine in the Age of Colonial Development, 1905-1948*, Oxford University Press, Oxford 2013.
- SERRİCAN, Ece, *Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2010.
- TARAKÇI, Celal, "Cenab Şahabeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul 1993, s.346-349.
- TOPRAK, Zafer, "Bir "Evrak-ı Munzır": Şehrah gazetesi", *Tarih ve Toplum*, S.37, İletişim Yayınları, İstanbul 1987, s.45-47.

5-İnternet Kaynakları

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/43256/001522842006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (E.T. 14.03.2020)